СВЕТИЛИЩА НА ДРЕВНИТЕ ТРАКИ В РОДОПИТЕ
ДОБРОСТАН – ГРАДИЩЕ

Иван Христов

SANCTUARIES OF THE ANCIANT THRACIANS IN THE RHODOPES DOBROSTAN – GRADISHTE

Ivan Hristov

Иван Христов

СВЕТИЛИЩА НА ДРЕВНИТЕ ТРАКИ В РОДОПИТЕ

ДОБРОСТАН – ГРАДИЩЕ

ФАБЕР
2009

© Иван Христов – автор, 2009
© Издателство „Фабер“, 2009

ISBN 978-954-775-

СЪДЪРЖАНИЕ

I. *Увод* 7

II. Светилища на траките край скали и планински върхове 9

III. Светилището на бог Сабазий в м. Беланташ 18

IV. Тракийско скално светилище „Караджов камък“ в землището на с. Мостово, Асеновградско 47

V. Светилище в местността “Хайдут кая” 60

VI. Тракийски култов обект в местността “Питвото” при с. Врата 61

VII. Античен път през тополовския проход 77

VIII. Светилище в местността Ин Кая 79

IX. Кромлех в местността Турската куля 81

X. Пещерата Топчика 84

XI. Заключение 86

Избрана литература 89

Резюме на английски език 91

CONTENTS

I. *Introduction* 7

II. Thracian sanctuaries near rocks and mountain peaks 9
III. The sanctuary of god Sabazius in the locality of Belantash 18
IV. A Thracian rock sanctuary „Karadzhov Kamuk" 47
V. A sanctuary in the locality of Khaydutkaya 60
VI. Тракийски култов обект в местността "Питвото" при с. Врата 61
VII. An ancient road through the pass of Topolovo 77
VIII. A sanctuary in the locality of In Kaya 79
IX. A cromlech in the locality of Turskata Kulya 81
X. The cave of Topchika 84
XI. Conclusion 86

Literature 89
English Summary 91

I. УВОД

По геолого-тектонски и морфографки белези Родопите се делят на Западни и Източни. Западните Родопи са характерни със своя планински облик, голямата си надморска височина, високо разположените билни равнища и дълбоко вкопани долини. Географите определят границата между Западните и Източните Родопи по долината на р. Каялийска – десен приток на р. Марица, седловината Китка (735 м н. в.) в изворната част на р. Харманлийска, долината на р. Боровица, долината на р. Арда в горното й течение и долината на р. Чепинска. Като цяло Западните Родопи са разделени на множестнво обособени дялове. Едни от тях, които са привлекли нашето внимание при археологически проучвания, са ридовете Добростан и Градище. Те са част от т. нар. Перелик-ско-Преспанска подобласт на Западните Родопи. Очертани са от реките Чепеларска, Сушица и Чинардере.

За периода 2002–2004 г.в посочения района на Родопите са проведени няколко поредни археологически експедиции на Националния исторически музей. Въпреки че намерените археологически предмети не носят блясъка на златните и сребърни тракийски съдове и накити, убеден съм, че описанието на откритите старини е необходимо и би събудило интереса най-вече на запалените планинари и любители на краевата история. В следващите редове представям накратко историята на древни тракийски светилища, които са част от красиви и примамливи родопски върхове.

II. СВЕТИЛИЩА НА ТРАКИТЕ КРАЙ СКАЛИ И ПЛАНИНСКИ ВЪРХОВЕ

Най-трудните за археологическо проучване елементи от поселищната мрежа на древните траки са светилищата. Колкото общ е този термин, толкова сложни са и проблемите на откриването и датировката на обектите.

Все още липсва цялостно разкопано тракийско светилище в днешните български земи, а броят на откритите култови обекти в началото на XXI в. нараства осезаемо благодарение на дългогодишната теренна работа на поколения изследователи.

В досегашните проучвания върху светилищата историците обръщат внимание на тяхното голямо разнообразие и разпространение предимно в планините на Балканите. Впрочем тяхната популярност в Древна Тракия не е учудваща, ако се имат предвид преобладаващите планински райони в земите на юг от Дунав. Символичността в това разпространение може да се обясни с почитта на индоевропейските народи и в частност на тракийския към планината и към отделни възвишения. Така може да се обясни фактът, че култовите места, разположени по възвишения и скали, се намират и в равнинните райони на Тракия. Те често имат форма, подобна на тези възвишения.

За изясняване на това възприятие явление навярно „височина" е ключовата дума, с която може да се обясни фактът, че центърът на всяко отделно селище при древните траки е задължително възвишение, планински рид и пр., т. е. част от земната повърхност, където има определено изкачване.

За древните планината (в широкия смисъл на това понятие) като пределна точка между небето и земята се е намирала в „центъра" на видимия свят. Ето защо светилищата и познатите ни над-

гробни могили са уподобявани на нея и самите те са ставали „центрове", интегрирани към символиката на „Световната планина".

Впрочем тук не бива да абсолютизирам представата за планината като компактна маса от високи възвишения. „Планина" в Тракия освен като митологична универсалия, е могло да бъде всяко отделно възвишение, могила, скала, както в равнината, така и в самата планина.

Светите места от природен тип (планина, скала, дърво или естествен водоизточник), каквито всъщност са скалните светилища във вътрешността на Древна Тракия, могат да бъдат назовани и асоциативни културни пейзажи. Това са сложни и обогатяващи категории от тракийското наследство в съвременната българска култура. Те будат силно религиозни художествени и културни асоциации и поради това са почитани от различни народи и култури. Погледнато през призмата на линейното историческо време, те непрекъснато са маркирани от хората чрез променяне облика на основните природни форми, издълбаването на жертвени ями, стъпала, построяване на светилища и параклиси. Може би, поради тези причини скалните култови обекти сполучливо са наречени „свети места без време".

Там, където липсват изявени скални масиви или видима намеса на човешката ръка, е налице един по-сложен култ към „Свещената планина". Сакралните места от природен тип или отделни техни елементи наподобяват планинската форма и отговарят на митологичната представа за „свещената планина – дърво на живота". Тази „представа" обяснява до известна степен хилядолетното преизползване на сакралните места.

Светилищата в планинските части на Древна Тракия са функционирали с по-малка или по-голяма степен на интензивност в продължителен хронологически период, включително до римската епоха (I–V в.), в някои случаи, с уточнени прекъсвания, дори до средните векове (VII–XV).

Тук трябва да посоча, че проучването на скалните светилища е затруднено от изключително фрагментарните сведения в писмените извори, факт, който е валиден впрочем и за всички планински обекти в древна Тракия. Като цяло коментарът върху обектите се позовава на теренни археологически наблюдения и проведени разкопки. Досегашните изследвания сочат, че изграждането на светилищата е свързано с цялостния процес на усвояване на планините. Поради това датирането на обектите следва логиката на вертикалното райониране на тракийските земи. Вероятно още през късноенеолитната епоха в някои нископланински райони на Родопите се изгражда мрежа от култови обекти, наречени мегалитни. Най-ярко обаче т.нар. мегалитна култура, към която се причисляват скалните светилища с ниши, „провървалища" и жертвени ями, се развива през ранножелязната епоха (XII–VI в. пр. Хр.) и обхваща нископланинския пояс до 800 м н. в. в Югоизточна Тракия. Прегледът на локализацията на етноними (наименования на племена) в посочената област показва, че те попадат или са под влияние на една преходна културно-икономическа зона на границите между Европа и Мала Азия.

Съставната част на светилищата от мегалитната култура са скални ниши, жертвени ями със системи от улеи, отделни побити камъни (менхири), кромлехи, „слънчеви кръгове", стъпала, изсечени в скалните храмови комплекси, единични „скални тронове", каменни плочи, жертвеници, гробни камери, постройки в близост до светилища и др. Всички те обаче в различна степен са разрушени от времето и от човешка намеса.

След VI в. пр. Хр. в Тракия се наблюдава постепенно отмиране на мегалитната култура. От друга страна, с процеса на максимално усвояване на тракийските планини, се забелязва масово почитане на върхове и изграждане на скални светилища в най-високите райони – от 800 до 1600 м н. в. Култовите места се определят като „светилищата край върхове и скали". Те са най-популярните обекти във вътрешността на Тракия и са разположени край стръмни вър-

хове и скалисти местности, открояващи се сред околния терен. Въз основа на разултати от археологическите проучвания историците определят три категории на свети места в земите на траките:

1. Т. нар. *параклис*. Той е свързан с характерен природен елемент (скала, дърво, извор) и е обожествяван в различни исторически периоди.

2. *Светилището*. То представлява по-голямо свещено пространство, в което са концентрирани няколко природни елемента, сред които видимо се откроява намесата на човешка ръка. Подобни светилища вече бяха споменати за източната част на Родопите, където в скалните масиви на мегалитните светилища са изсичани стъпала, жертвени ями, ниши и други архитектурни елементи. В по-различна планировка светилища се срещат и в по-високите планински райони на Тракия.

3. *Храмът*. Това е последната категория, „свято място", което може да се замени със синонима „хиерон", който се среща в старогръцките писмените извори след V в. пр. Хр. Другият термин от класическата древност е „мегарон", подходящ за название предимно на култовите места в планините с кръгъл план. „Храмът" в древна Тракия е характерен предимно за градските центрове и големите могилни насипи в дн. Югоизточна България.

Данните за светилищата и по-малките култови паметници край върхове и скали са най-обилни. Това се дължи на многобройните теренни обходи и експедиции след 60-те години на XX в. В планинските райони на Тракия култовите места са разположени по върхове и билни места с височина до 1800 м н. в. Във вертикалното райониране на планинска Тракия те попадат в екологичния пояс от 800 до 1700–1800 м н. в., в който са разположени рудодобивните центрове, отделни укрепления и голям процент от споменатите култови места на траките.

Екологичният пояс до 1800 м н. в. се характеризира със строго фиксирани места по пътни артерии, обслужващи специфични скални светилища.

Къде са били разположени светилищата в планините? Отговорът на този въпрос не може да бъде еднозначен. В зависимост от вида и функцията, култовия паметник може да бъде в центъра или в непосредствена близост до селище, в пределите на укрепленията или отделечен от тях, „покриващ" културните нужди на няколко селища в планината. Може да допуснем, че процентът на селищата без собствено светилище е бил по-голям в планинските райони на Тракия в сравнение с тази в равнината.

Забелязана е и закономерност културните паметници в планината да са разположени в близост до пътни артерии или в периферията на селищните микрорайони, вероятно с цел сакрално да маркират територията. Тук трябва да припомним, че културни места край върхове и скали са били характерни и за някои равнинни райони на Тракия, но при наличието на висок скалист връх, където е била разположена основната част на светилището.

Проучването на тракийските светилища във вътрешността на Тракия и особено планинските райони е сведено предимно на ниво теренни и в някои случаи сондажни експедиции. Ето защо липсват цялостно разкопани от археолози културни обекти на територията на България. Естествено, този факт обяснява трудностите при възстановяване на планировката и организацията на светилищата.

Въпреки посочените трудности, при първите най-задълбочени изследвания са налице някои особености, които могат да бъдат посочени.

Разположението на някои светилища в Родопите и Стара планина в непосредствена близост до могилни некрополи, дава основание да се изкаже предположението, че в рамките на селищната мрежа в Тракия е налице връзката некропол – светилище.

Светилищата на върхове винаги включват и скални участъци. Скалата може да бъде разположена в билната част на някой рид или връх, в основата на възвишение или в близост до извор.

Въз основа на проучването на десетки светилища в Западните Родопи, а напоследък и в Централна Стара планина, може да се състави по-подробно описание на изследваните обекти.

Определена част от скалните обекти представлява оголени високи скали без землен насип. Върху тях се открива фрагментирана керамика от различни исторически периоди, основно обаче от I хил. пр. Хр. Освен ритуалното разтрошаване на съдове в светилищата по подобие на поставянето на цели съдове в могилни насипи, са открити и цели, положени като дарове в скалните вдлъбнатини.

Друга част от скалните обекти представляват отделни върхове, при които са регистрирани малки по площ тераси, покрити със землен насип. За съжаление, цялостно проучване на подобни обекти липсва, но може да се спомене, че при тях се наблюдават оградни зидове, които маркират култовата площ. Оградните зидове представляват обикновено натрупвания от ломени камъни без определена подредба и спойка. Често формата на огражденията е кръгла или елипсовидна и напомня твърде точно описанието на теменоса, който е споменат в писмените извори от времето на старогръцкия историк Херодот до Павзаний. Каменните кръгове засега са открити в Родопите, Странджа, Разградско, Стара планина. Широкият им ареал на разпространение, говори че са характерна част от култовата територия на планинските светилища. Диаметърът на светилищата с кръгъл план варира от 10 до 30 м. Въпросните обекти се датират от къснобронзовата епоха (XV–XII в. пр. Хр.) до II в. пр. Хр.

Може да се посочи, че при тези обекти е открит значително количество разнообразен археологически материал. Особен интерес предизвикват т. нар. „култова керамика", откривана в обекти от Северозападни Родопи, и най-често в западната част на Горнотракийската низина.

Глинените съдове са богато украсени с различни мотиви – врязани, щемпелувани, релефни ленти. За първи път в тази керамика

освен геометрични, се откриват и антропоморфни (човекообразни) изображения, рядко срещани в Тракия през Ранножелязната епоха.

Заедно с керамиката се откриват и значително количество метални предмети – оръжия, накити, бронзови статуетки и монети от различни исторически периоди. Археологическите находки се допълват и от оброчни плочки от римската епоха, което подсказва продължителното използване на светилищата.

Разглеждането на скалните светилища във вътрешността на Тракия извън кръга на мегалитната култура, изисква едно важно уточнение. По подобие на вече описаните мегалити, светилищата в по-високите планински области на Тракия притежават елементи, чието разнообразие провокира отделно проучване. Става дума за някои пещери, скални рисунки, графити, „скални кръгове“ и жертвеници.

Една голяма група скални паметници в древна Тракия можем да определим като крайпътни, предвид ситуирането им на възлови места в пътната мрежа на тракийските планини. За съществуването им като такива подсказват и писмените сведения на старогръцките и римски историци Херодот, Тукидит, Тит Ливий и Светоний.

Като цяло описанията на подобен тип култови обекти не е систематизирана, типологизацията им рядко се обвързва с тяхното разположение край проходи, пътни артерии или гранични области. Въпреки това примерите са достатъчно, за да засилят интереса към тяхното специфично разположение.

Благодарение на теренните проучвания през последните десетилетия е отчетена практиката тракийски светилища да са ситуирани в планинските проходи на Средна гора, Руй планина, Стара планина, Рила и Родопите.

Що се отнася до Родопа например, за крайпътно светилище може да бъде посочен обектът на вр. Ком (1569 м н. в.) между селата Сивино и Арда в Арденския дял на планината. Светилището

е използвано най-рано през IX–VIII в. пр. Хр. и след прекъсване функционира в периода VI–III в. пр. Хр. В непосредствена близост до него, в околностите на село Арда, се сливали два добре очертани пътя, които са част от големия Родопски път, свързвал Филипопол с Егейския бряг. Твърде вероятно е в близост до светилището на вр. Ком да е преминавала армията на Александър III Македонски в похода срещу траките през 335 г. пр. Хр., а според някои изследователи самото светилище е вариант за локализация на прочутото прорицалище на бесите (тракийско племе, известно с жреците които обслужвали храма на Дионис в Родопите).

Така разгледаните три основни типа скални светилища в планинска Тракия (мегалитни, край върхове и скали и крайпътни) маркират в различни периоди на I хил. пр. Хр. племенните територии на траките. Разбира се, типологизацията е твърде обща и предстои тяхното подробно археологическо проучване, датиране и описание.

Като малък принос в тази книга, ще бъде, разбира се, посочването на мястото на скалните светилища в поселищната система. Теренните наблюдения позволяват подобна насока на размишление за сметка на редица нерешени въпроси около датировката и типологизацията на обектите. В подкрепа на това становище ще припомня, че скалните масиви и светилища са най-устойчивата част от селищната система в планините. Те са твърде малко податливи на времето и поради това често преизползвани за различни култови нужди. Представа за това как е била маркирана една малка територия в планините ни дава разположението на оброчни места от по-ново време, които в редица случаи са построени върху основите на тракийски светилища.

Разгледаните в следващите редове скални светилища могат да послужат за маркер на отделни родови територии. В планинските райони вероятно такава е ролята на единичните надгробни могили, разположени върху вододелни ридове и хълмове извън границите на открити поселения. Центрове на посочени родови

земи са наречени „централни места“ (резиденции на местни владетели, силно укрепени хълмове и др.), сред които се откриват и по-значими културни обекти. Връзката между всяка една родова територия (изявен селищен микрорайон) се осъществява посредством пътна мрежа, развита на различни нива в зависимост от ландшафта. Наблюденията показват, че в редица случаи на границата на определен селищен микрорайон (родова територия) е разположено крайпътно светилище.

Може да се предположи, че сборът от няколко родови територии с техните периферни светилища дава представа за цялостната етническа територия. Нагледен пример за тази пространствена организация ни дава разположението на светилища в Източните Родопи. Тяхната концентрация и наличие на организация ни дава основания да определим района като „свещена планина“. Впрочем свещените планини в Тракия са всички, чиито екологични пояси изобилстват от културни места, наподобяващи формата на скалата и планината. Те са неизменна част от поселищната система и предстои да бъдат съхранени като важна част от тракийското наследство.

III. СВЕТИЛИЩЕТО НА БОГ САБАЗИЙ В М. БЕЛАНТАШ

Скално плато Беланташ е разположено на рида Добростан в Централни Родопи (28 км югоизточно от Асеновград). Отстои на 3 км южно от с. Врата и на 3 км югозападно от с. Сини връх. **(обр. 1)** То заема централно място сред група скални тракийски светилища разположени в посочената част на планината (Питвото, Ин кая, Турската куля, Караджов камък, Хайдушки камък) Платото представлява голямо скално възвишение с приблизителна площ от около 5 дка, с ориентация по дължина север–юг. (обр. 2) Вследствие на тектонични процеси (пропадания на скалите в най-древни времена) върхът е обособен на три дяла: северен, централен и южен. **(обр. 3)** В най-северната част на първия дял древните траки са изсекли в скалата стъпала и ниши с различни размери. **(обр. 4)** Върху северния и централния дял на платото се забелязват стотици кръгли дупки (около 300), две големи щерни (жертвени ями?) и изсечени в скалите гнезда за дървени греди. **(обр. 5-14)** На 500 м северно от триангулачна точка на Беланташ са открити две разкопани от иманяри каменни могили. Могилите маркират единствения подход към платото и вероятно са част от некропол, унищожен в по-голямата си част.

Обектът е проучван през 80-те години на XX в. от екип археоастрономи, които благодарение на своите публикации го правят популярен в българската археологическа наука. Според археоастрономите платото предствлява голямо тракийско скално светилище (древна слънчева обсерватория), предназначено за целите на конкретни земеделски и религиозни дейности на тогавашното общество. Сред скалите е намерена сребърна оброчна плочка с изображение на бог Дионис – Сабазий, датирана в Рим-

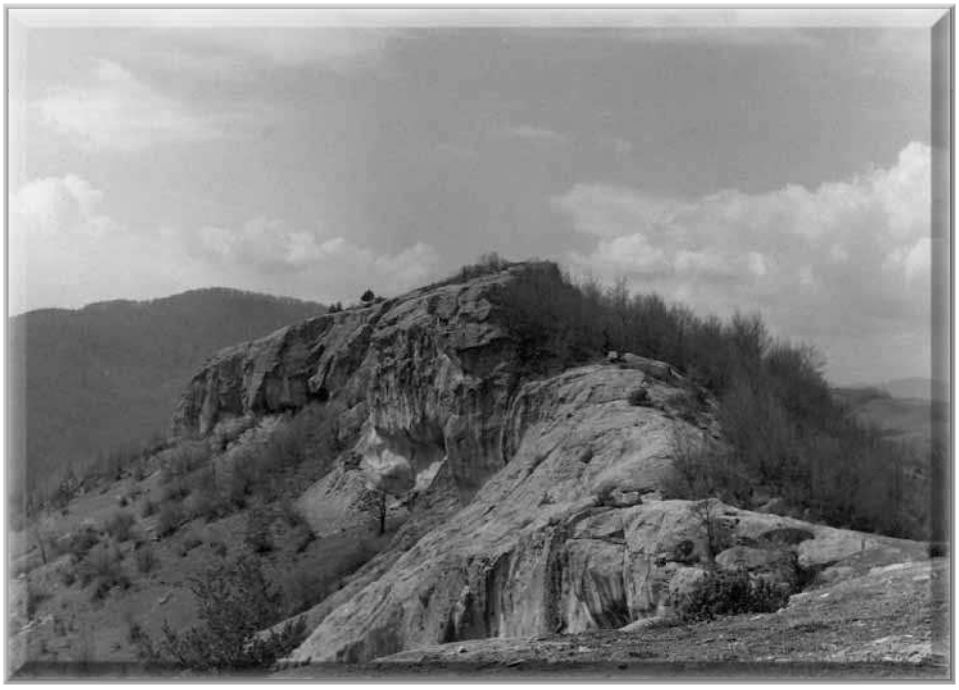

Обр. 1. Белинташ – поглед от север.

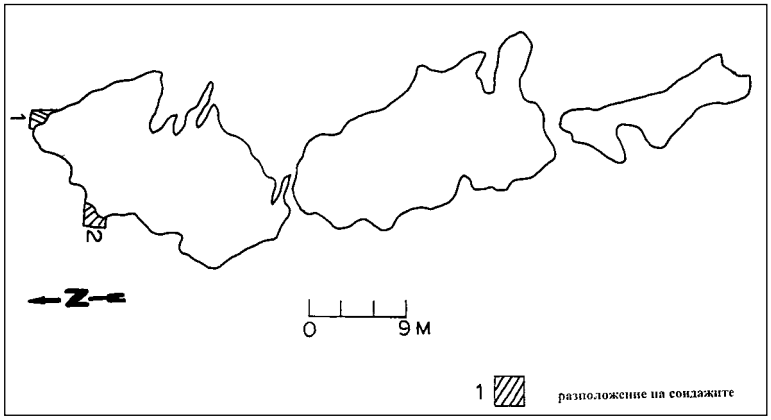

Обр. 2. Схема на платото „Белинташ“

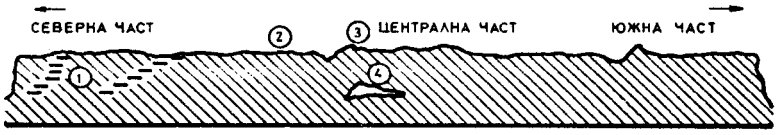

Обр. 3. Надлъжен профил на платото „Белинташ“

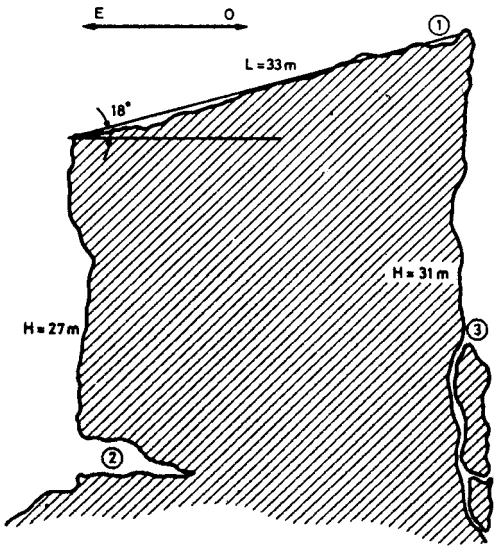

Обр. 4. Напречен профил на платото „Белинташ“

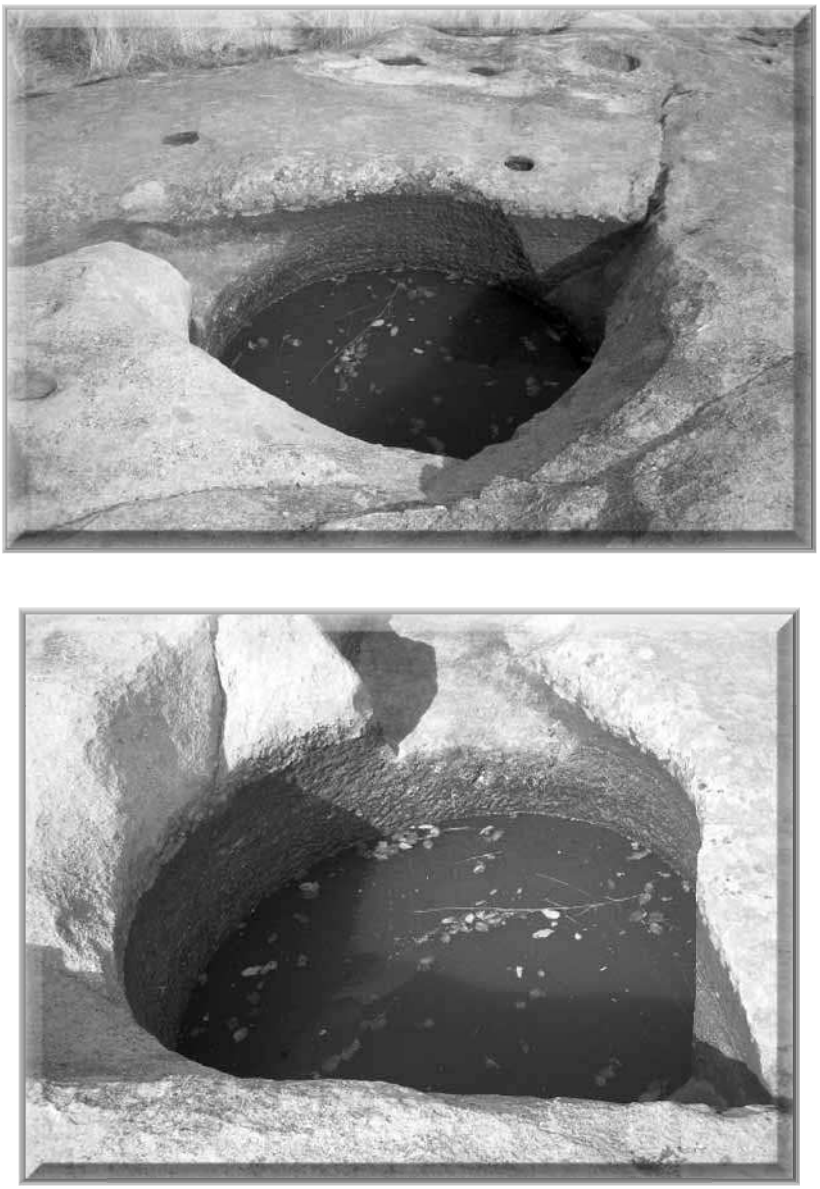

Обр. 5-14. Скални изсичания върху „Белинташ".

ската епоха. **(обр.14a)** Съхранява се в Националния археологически институт с музей при БАН. Според мен сребърната плочка би трябвало да се датира в една по-ранна епоха. Основание за това е едно портретно сходство на изображенията с паметник, открит през 2004 г. в могила до гр. Шипка. Става дума за т. нар. златна маска, намерена от д-р Г. Китов, която има същите лицеви белези като тези от изображението на божеството от сребърната плоча, намерена в скалите на Беланташ. **(обр.14 b)**

За древните Сабазий е трако-фригийски бог. От древна Фригия (област в Мала Азия), където е областта на изконното му разпространение, култът към бога прониква в земите на древна Тракия. Много древногръцки историци обаче свързват името на Сабазий с популярното божество – Дионис. Традиционната иконография на Сабазий е брадат мъж, който държи в едната си ръка жезъл. Край него често има изображение на змия. Плочката от Беланташ е най-ранното изображение на Сабазий, открито в днешните български земи, и по своите художествени особености тя е наистина уникална.

През 2003 г. в северозападното подножие на върха до самия скален масив са открити иманярски изкопи, които са повод и за проучването на масива от страна на Националния исторически музей. При проучванията през 2003 г. екипът бе разделен на две групи, които работеха в района на платото по определени задачи.

Първата група документира повечето изсичания на платото, съсредоточени на първите два дяля – северен и централен. Бяха описани десетки стъпала от север-североизток, водещи до равна част на върха с наклон от 18°. Върху нея на площ от 60 м^2 и до днес се забелязват изсечени квадратни гнезда за греди, които са били основа на малка по размери сграда. На още две места по платото са документирани основи на сгради, както и кръгли отвори за греди, чрез които е била построена дървена конструкция над две от големите ями – щерни, на масива. Въпросните ями са две (една в северния дял (сдиаметър – 1,65 м и дълбочина – 1,75

Обр. 14а. Сребърна плочка с изображение на бог Сабазий.

Обр. 14б. Златна маска с изображение на тракийски бог.

м) и друга – в средата на централния (с диаметър 12,10 м и дълбочина 2,8 м). Върху цялото плато са изсечени над 200 кръгли дупки с различна дълбочина и диаметър. Повечето от тях видимо са изкуствено обработени.

Тук е мястото да се отбележи, че както и на други места в Родопите много от скалните изсичания са силно деформирани вследствие на природни фактори и естествена ерозия на скалите. Вероятно част от тях са дообработени след голям интервал от време, като е променена първоначалната им форма.

През лятото на 2003 г. втора група работеше в северозападното подножие на северния масив, където бе регистриран голям иманярски изкоп с дълбочина 1,80, широчина 2 и дължина – 3 м. Целта на групата бе да зачисти профил на изкопа и да достигне до неразкопан от иманярите участък. Тук късметът на археолозите проработи и първоначално в изкопа бе събрано голямо количество керамика. **(обр.15)** При внимателно отнемане на пластове бе достигната дълбочина 1,60–1,80 м. Това бе нивото, незасегнато от иманяри. В профила на иманярския изкоп ясно се забелязваше пласт от 0,60м дебелина, състоящ се от сива горска почва и голямо количество различни по големина камъни. Налице бе и немалко количество керамични фрагменти. Пластът от 0,60 до 2,00 м бе черна земна маса, съдържаща обилно количество керамични фрагменти. Изчистеният сондаж придоби следните параметри: дължина (север-юг) – 2,10, широчина (изток – запад) – 2,00м. Източният профил на сондажа следваше релефа на скалата.

При почистване на стерилното ниво при сондажа на дълбочина 2,00 м се попадна на яма. Тя имаше кръгла форма и диаметър 1,65 м. Ямата бе с черна обгоряла пръст и керамични фрагменти, аналогични на тези, откривани по-горе. **(обр.16)**

Когато обхождахме скалите на 250 м северно от основния скален масив на Беланташ, върху единичен скален ръб се откри изсечен графит (плитко врязан знак върху скалите). **(обр.17)** И до днес той се намира в подстъпите на светилището, изсечен на 2 м

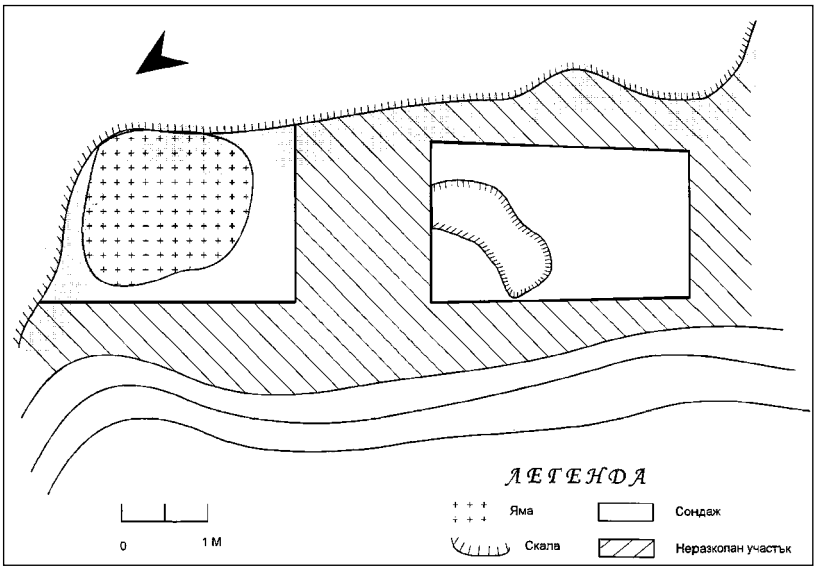

Обр. 15. Схема на сондажите в подножието на платото.

от основата на скалата. Има дължина 45 см и височина на отделни знаци 10 см. Вдълбан е 3-4 мм в скалата. **(обр.18)**

При археологическото проучване на Беланташ бяха открити основно керамчини фрагменти и две метални находки (железен нож и сглобка за греди).

Преобладават неравномерно изпечени фрагменти. Техният цвят варира от тъмнокафяво до черно. Повърхността на 40 % от тях е груба. Останалите 60 % се отличават с гладка повърхност, особено при по-добре изпечените фрагменти. Глината е смесена с кварцови примеси. При описваните фрагменти се среща украса със съчетание на релефни и вразани елементи. Врязванията са по стените и устията. По стените са с коси линии, образуващи триъгълници и есовидни орнаменти. Релефната украса се състои от ленти с прищипвания, езичести дръжки и псевдобукели.

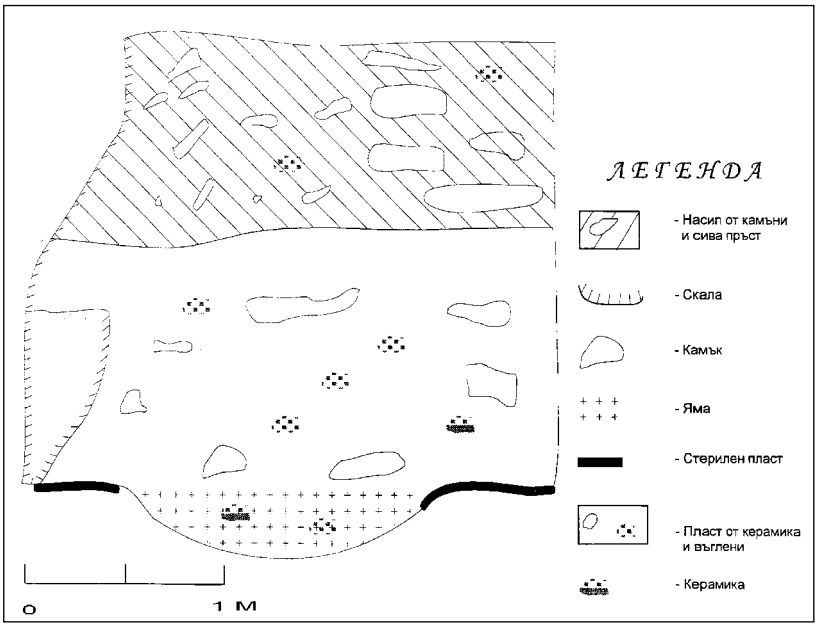

Обр. 16. Разположение на пластовете в сондажа.

От събрания керамичен материал могат да се открояят части от купи и гърнета, кани с косо тяло. Срешат се фрагменти от паници и съдове с множество отвори (набождания) – вероятно цедилки.

Прецизната датировка на керамичния материал от първата половина на I хил. пр. Хр. бе затруднена от липсата на метални предмети в недокоснатия от иманярите пласт. Въпреки това, въз основа на съпоставки с материали, откривани в източните части на Родопите и особенно Долна Струма (селищната могила Кастанас), можем да датираме преобладаващия керамичен материал в периода VIII–VI в. пр. Хр. Тази датировка се базира и на откриваните фрагменти от питоси богато украсени от малки печати с концентрични кръгове, съединени с тангенти.

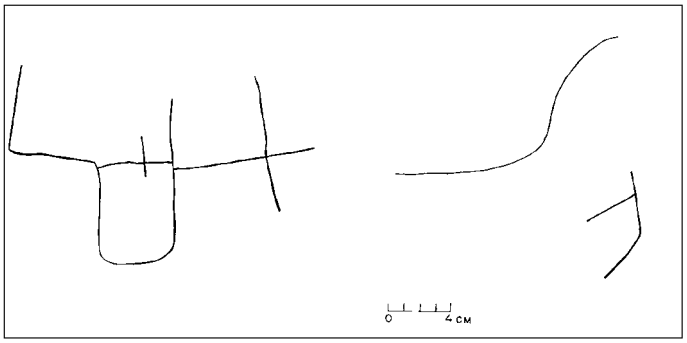

Обр. 17. Графити в скалите на Белинташ – рисунка.

Обр. 18. Графити в скалите на Белинташ – снимка.

Резултатите от археологическото проучване на скалното плато Беланташ могат да бъдат резюмирани по следния начин:

Документирани са всички скални изсичания на платото (ями с улеи, стъпала и ниши). Керамичният материал от сондажа под скалите датира извършването на култови дейности в северозападното подножие на Беланташ за период – II фаза на ранножелязната епоха. Макар и в ограничено количество, на повърхността на сондажа са открити фрагменти и метални предмети от късножелязната епоха. Липсват материали от по-късни епохи.

Основният ритуал, извършван на ограничена площадка в подножието на масива, е полагането на части от предварително разтрошени керамични съдове, изгарянето на дървен материал и други органични материали и тяхното затрупване с камъни и късове скала. При разкопките е открита вкопана в стерилния пласт яма с диаметър 1,65 м, която представлава особен интерес. На базата на паралели с вече проучени археологически паметници в Тракия, откритото вкопаване може да се определи като обредна (жертвена, ритуална) яма. Тя вероятно е възприемана като своеобразен олтар на открито под скалите, за разлика от примитивните постройки на платото, за чието съществуване съдим по изсичанията за греди, оловни и железни сглобки и др.

На практика на Беланташ забелязваме няколко нива на почитане на скалата. Първото ниво е маркирано при самия подход към платото, където е бил разположен малък некропол. Следва ритуално маркиране на първата по-характерна скала с графит, чиито особености наподобяват известни вече графити в Тракия които могат да се датират за къснобронзовата – ранножелязната епоха.

След „долната" култова плащадка в подножието на скалите, посредством „възкачване" по изсечени от североизток стъпала, следва преход към „високата" част на скалното плато. Следват малки постройки (навеси) около група скални изсичания – ями, система от улеи и по-малки вкопавания, дело на човешка ръка.

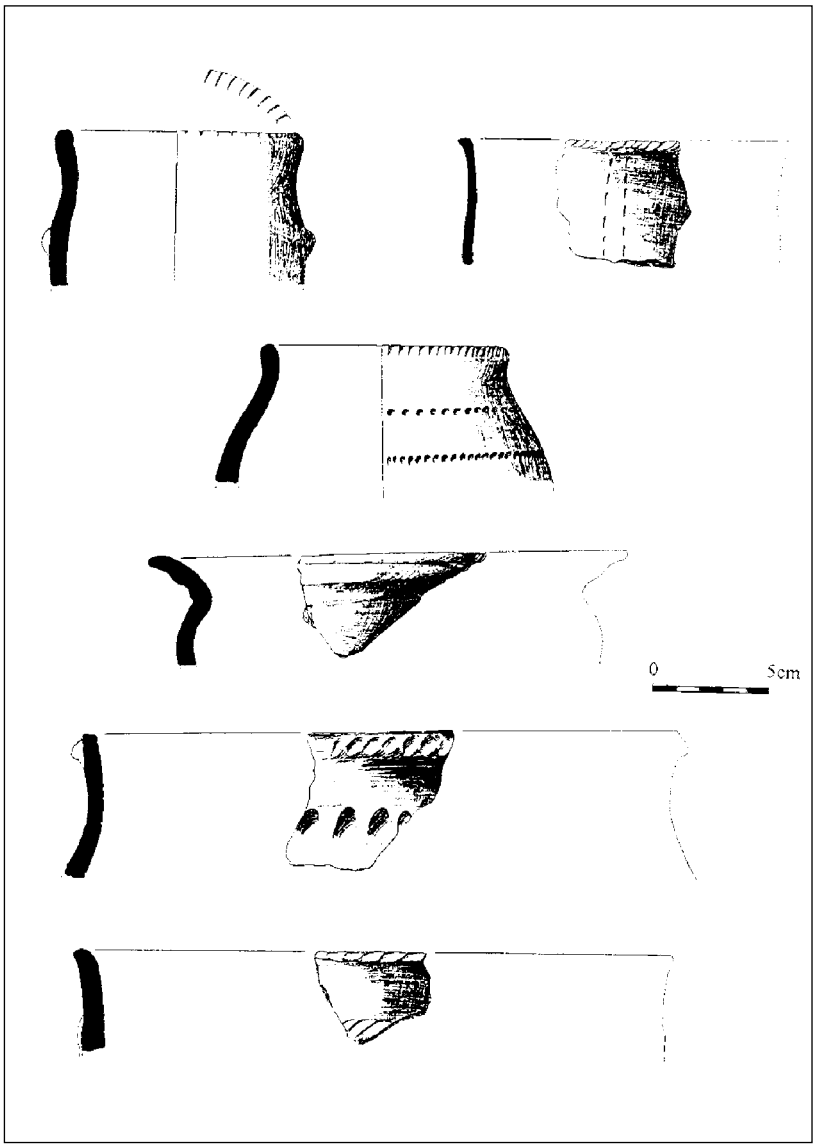
0
5cm

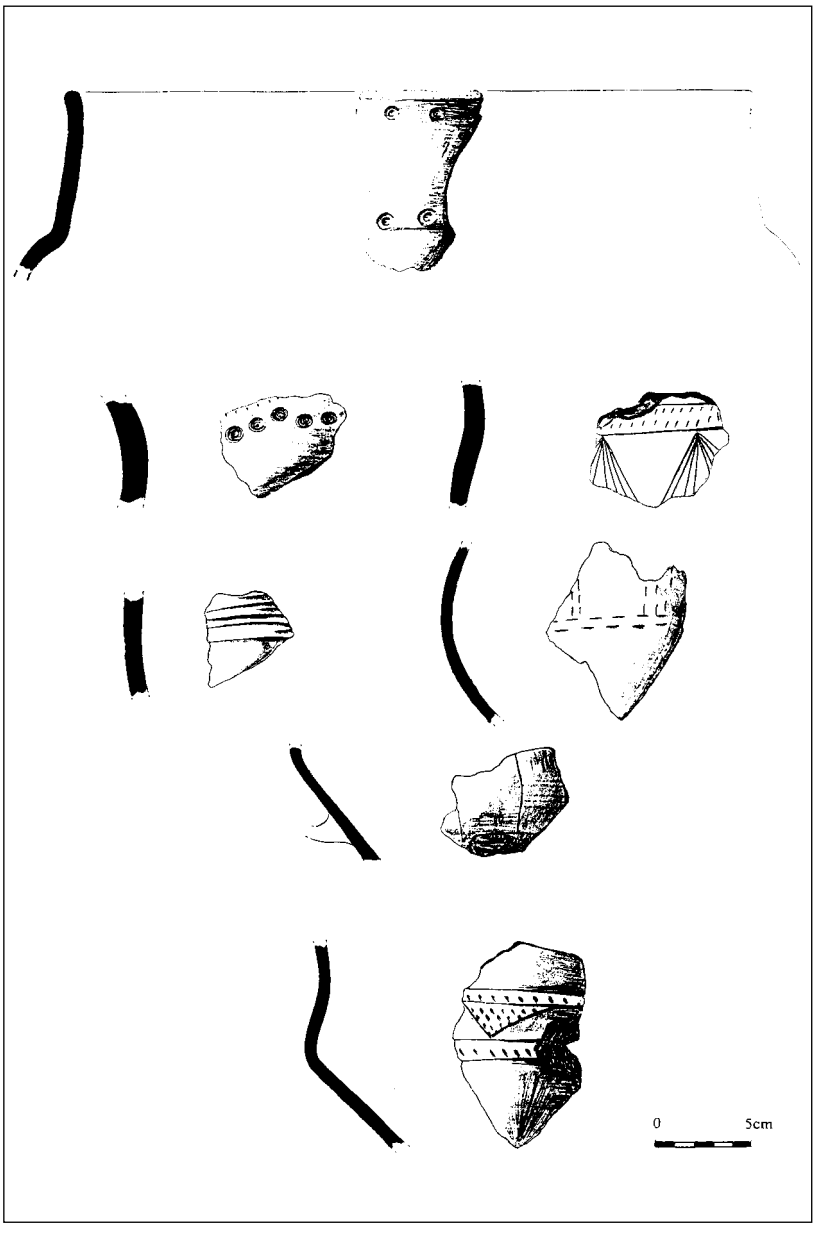
0
5cm

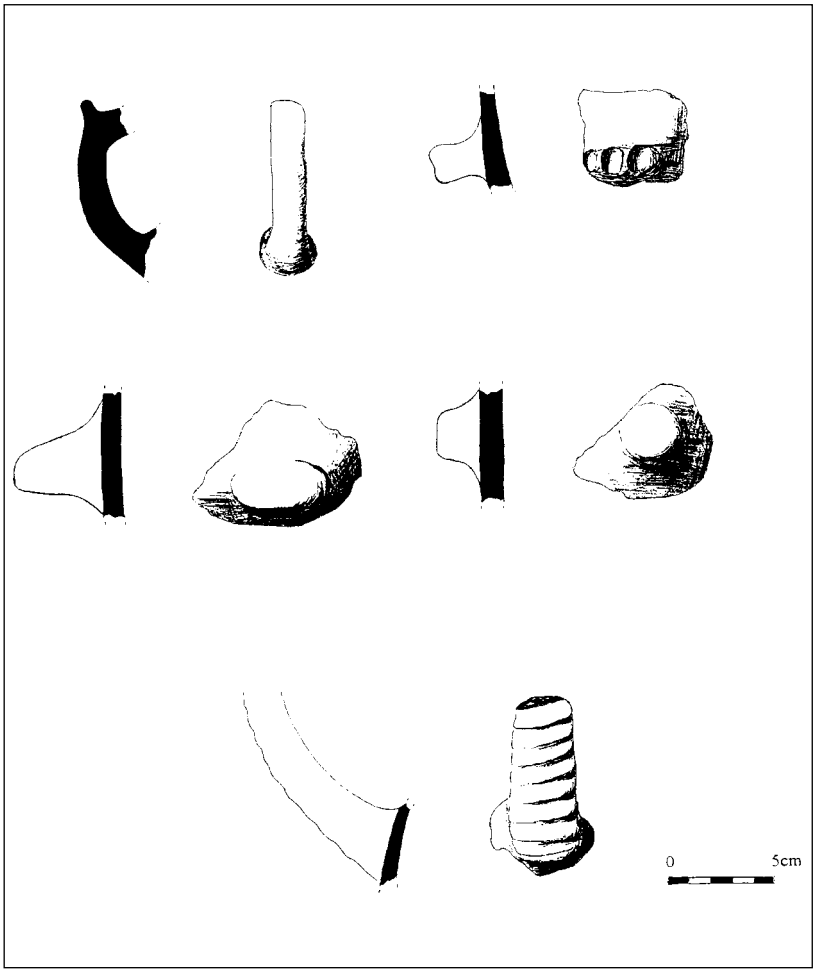
0
5cm

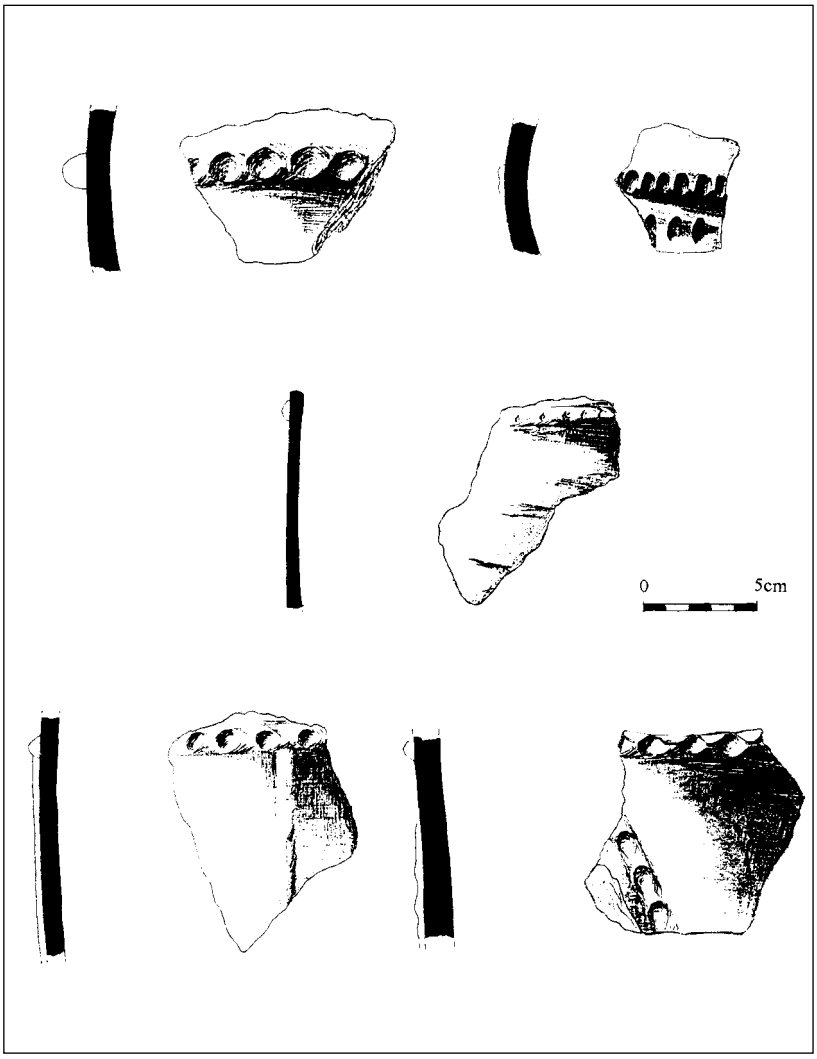
0
5cm

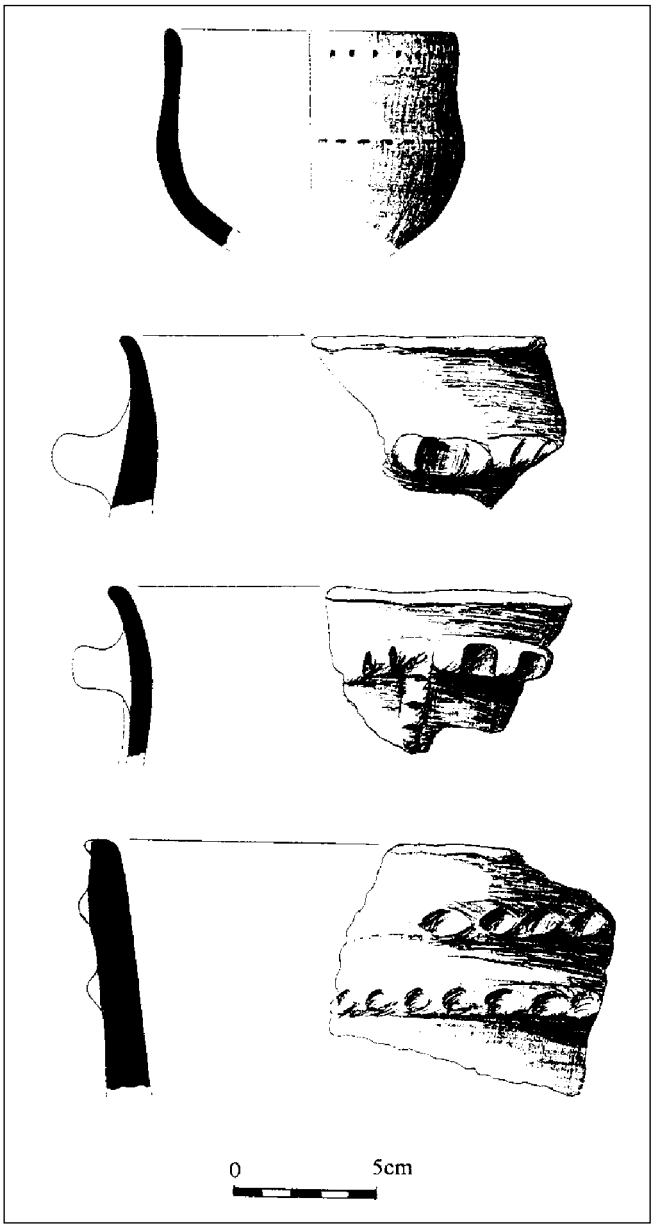
0
5cm

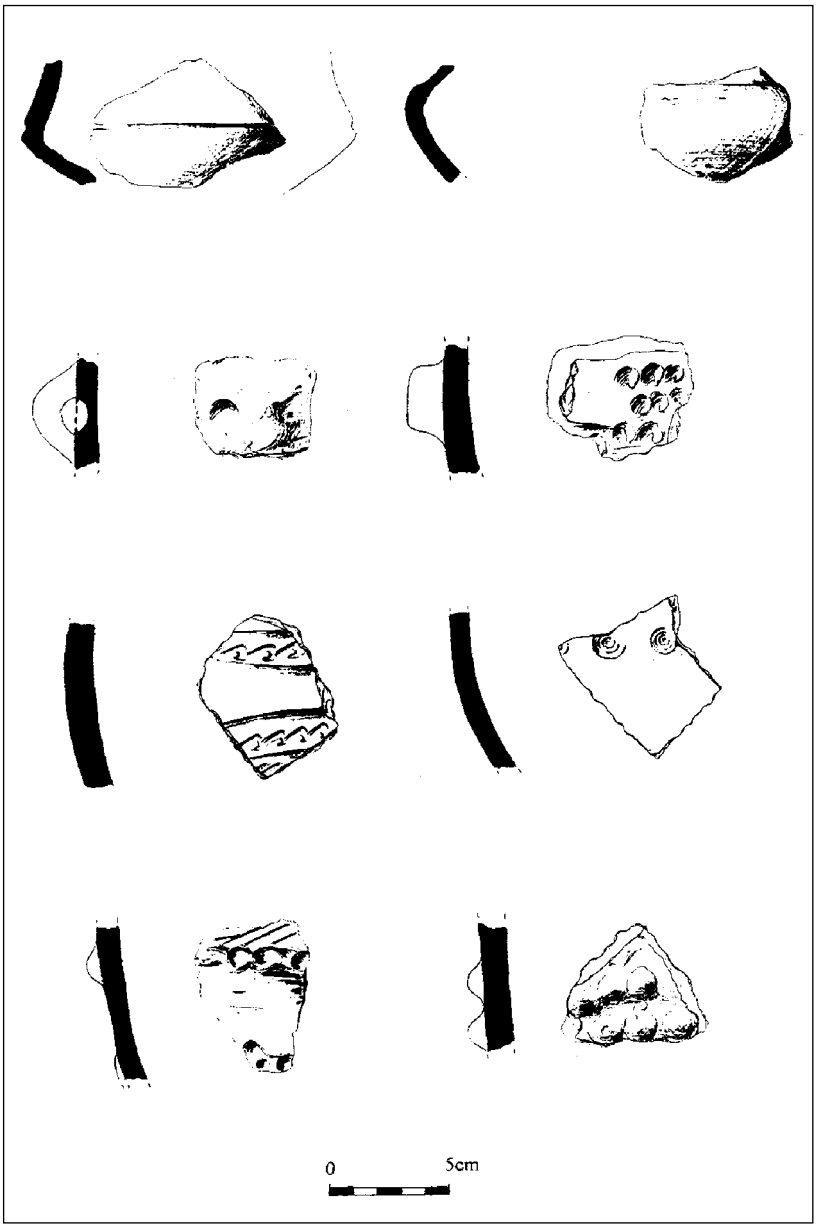
0
5cm

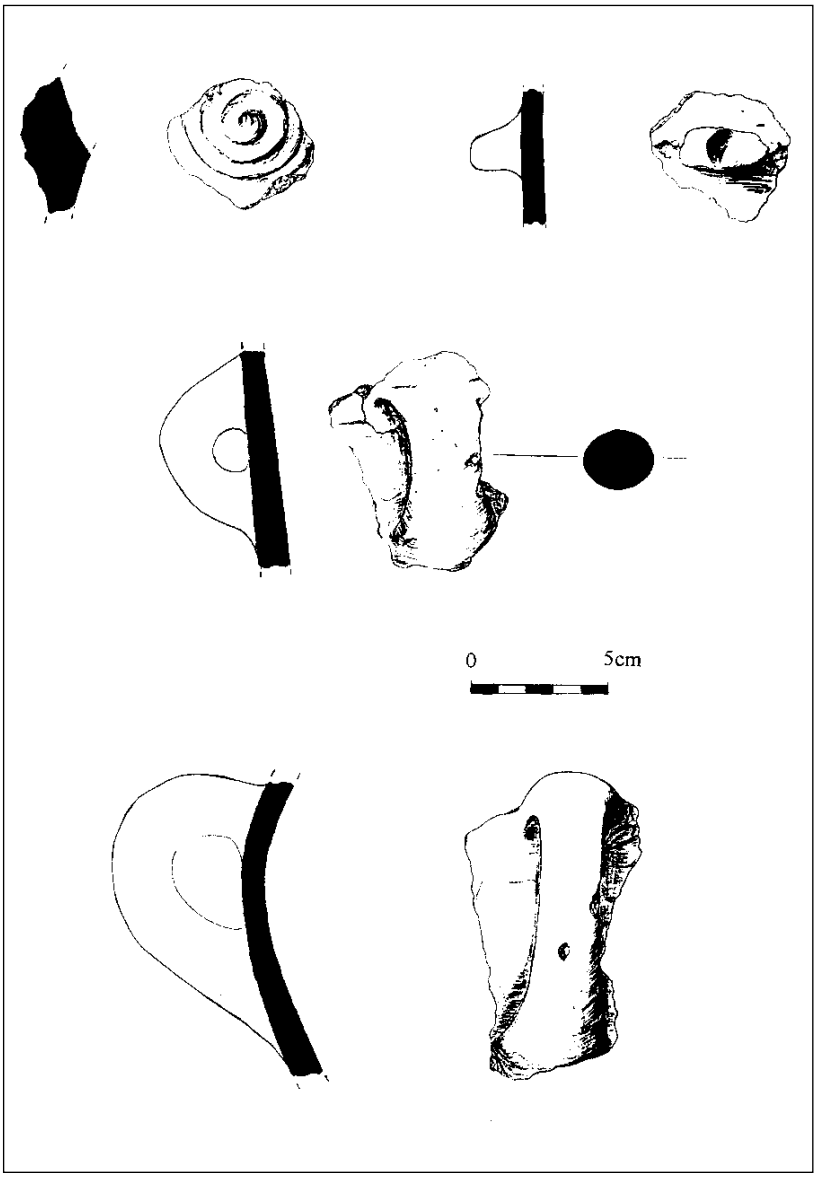
0
5cm

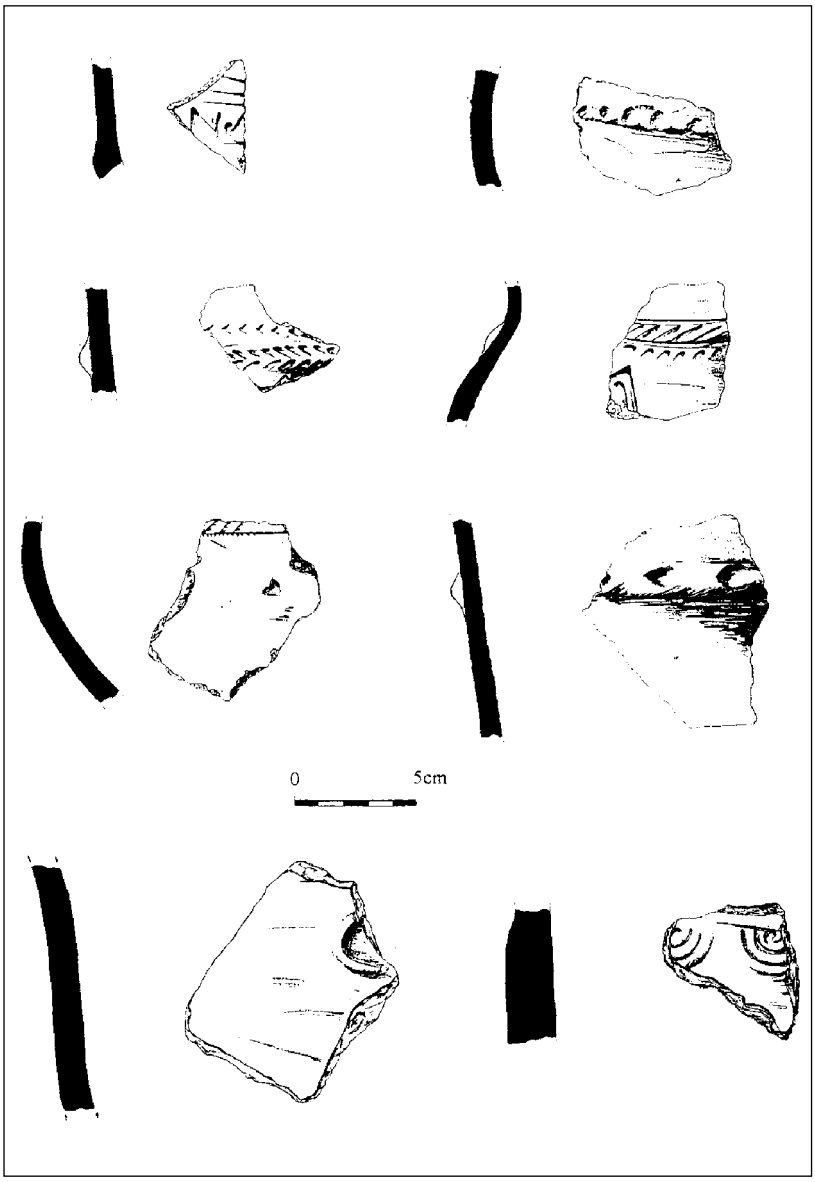
0
5cm

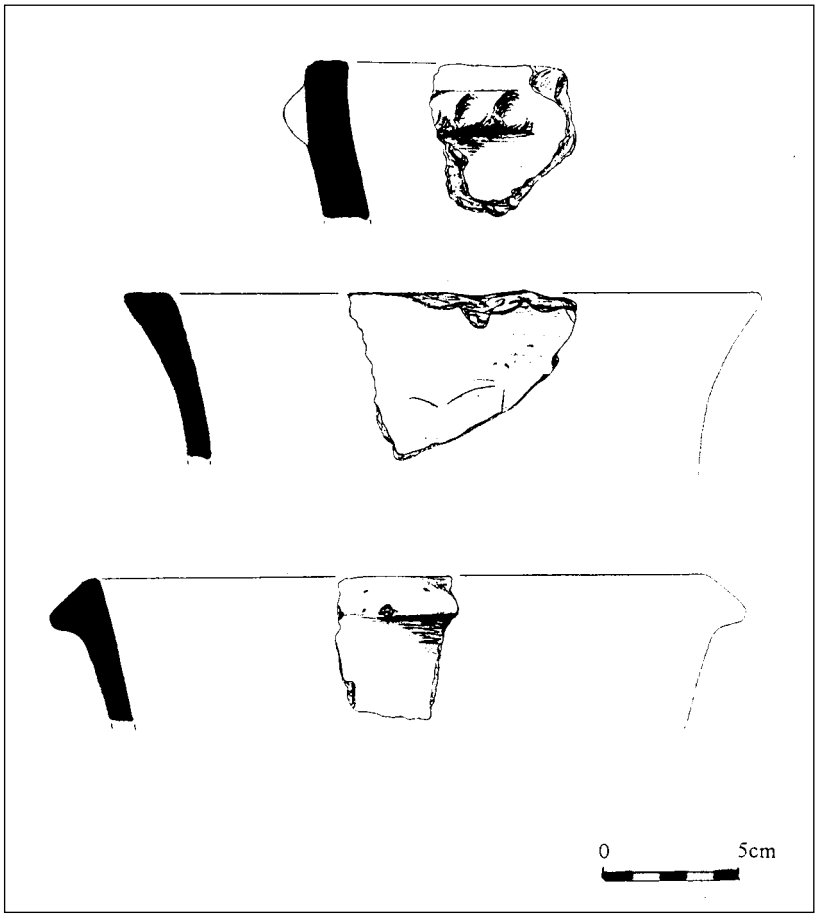
0
5cm

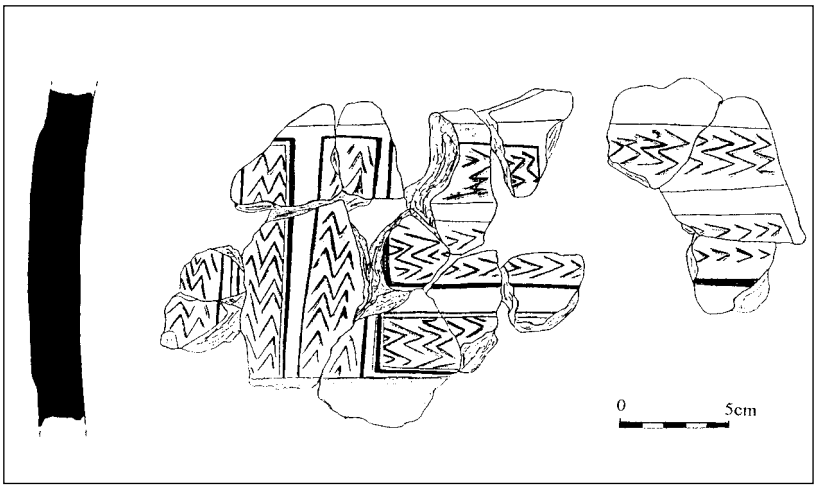
0
5cm

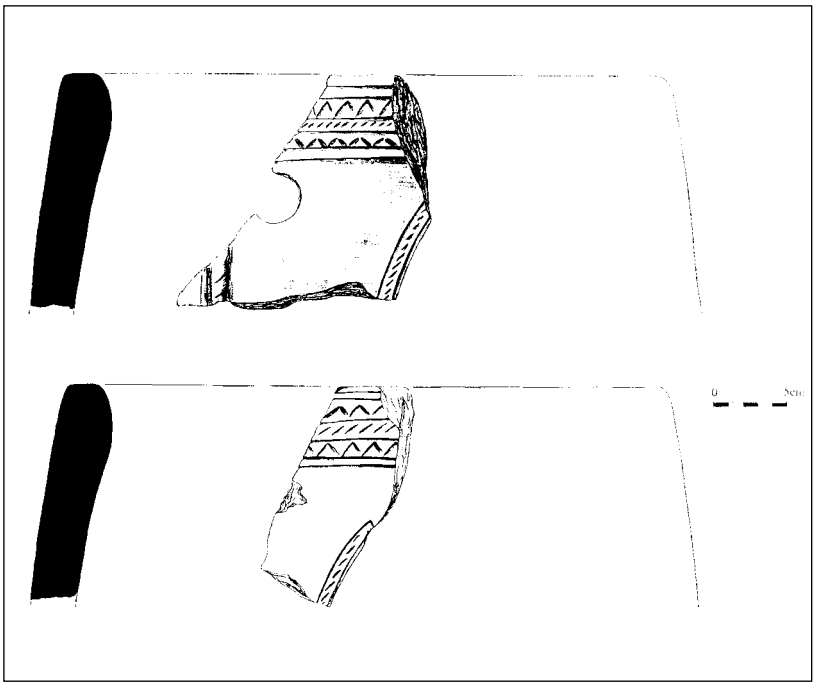
0
5cm

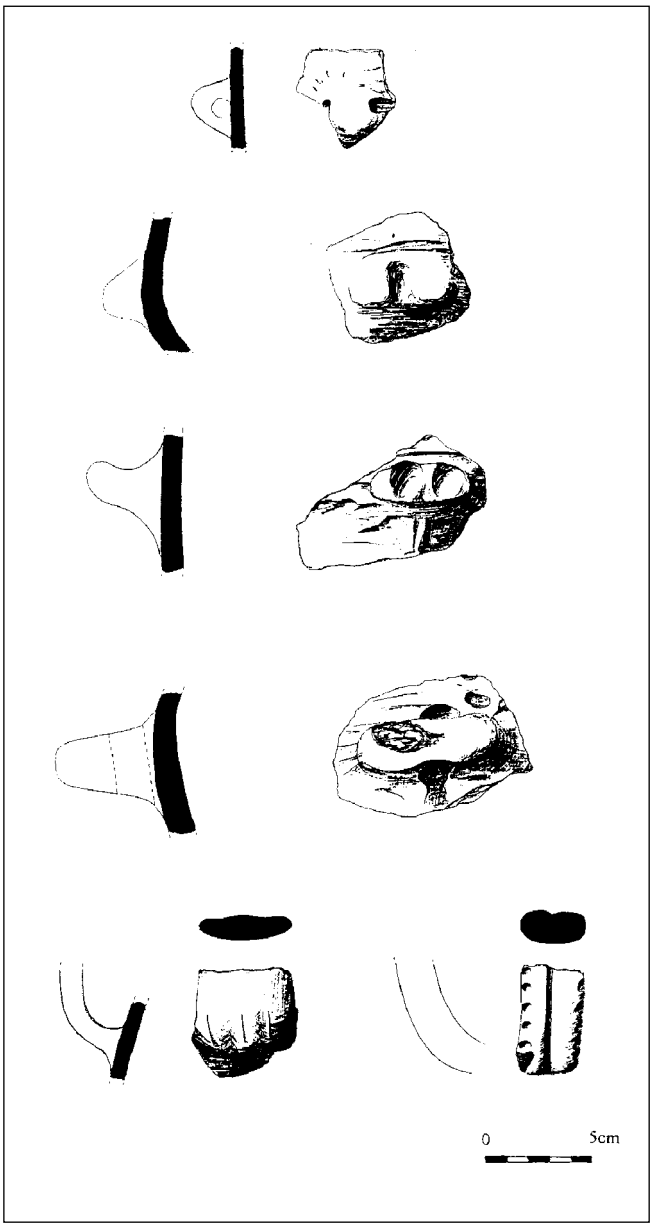
0
5cm

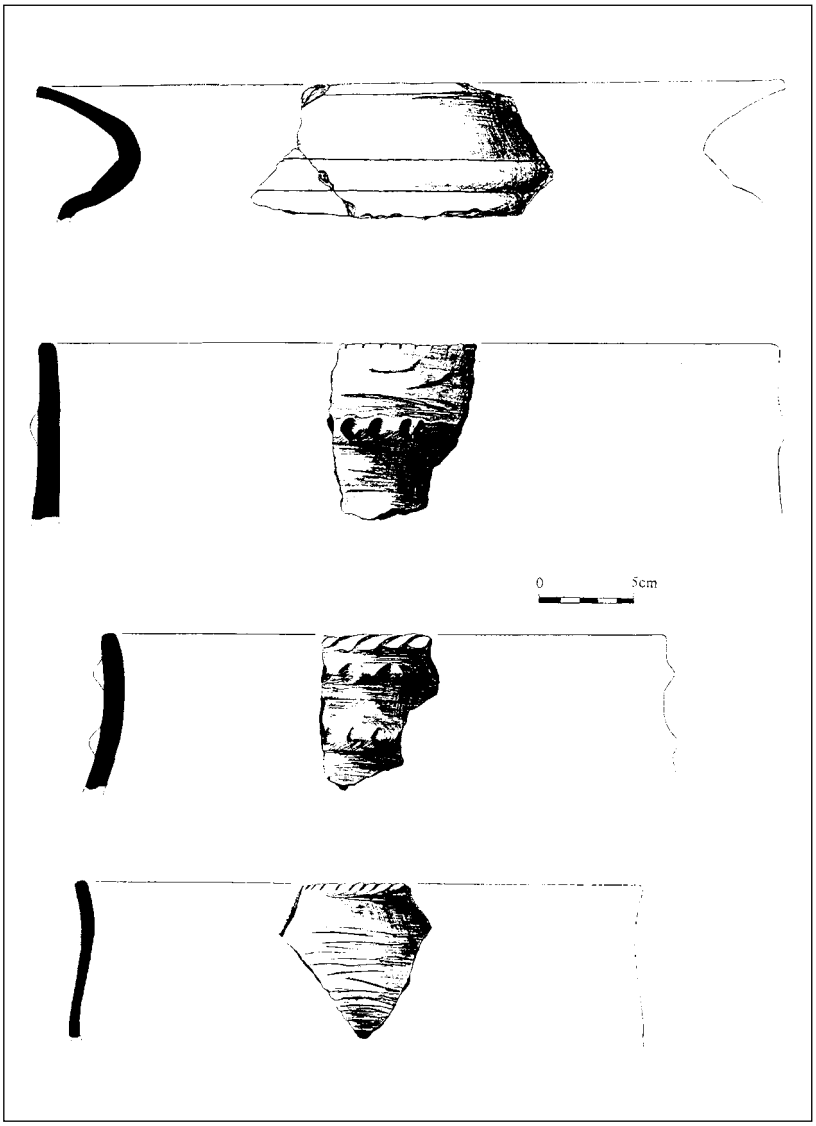
0
5cm

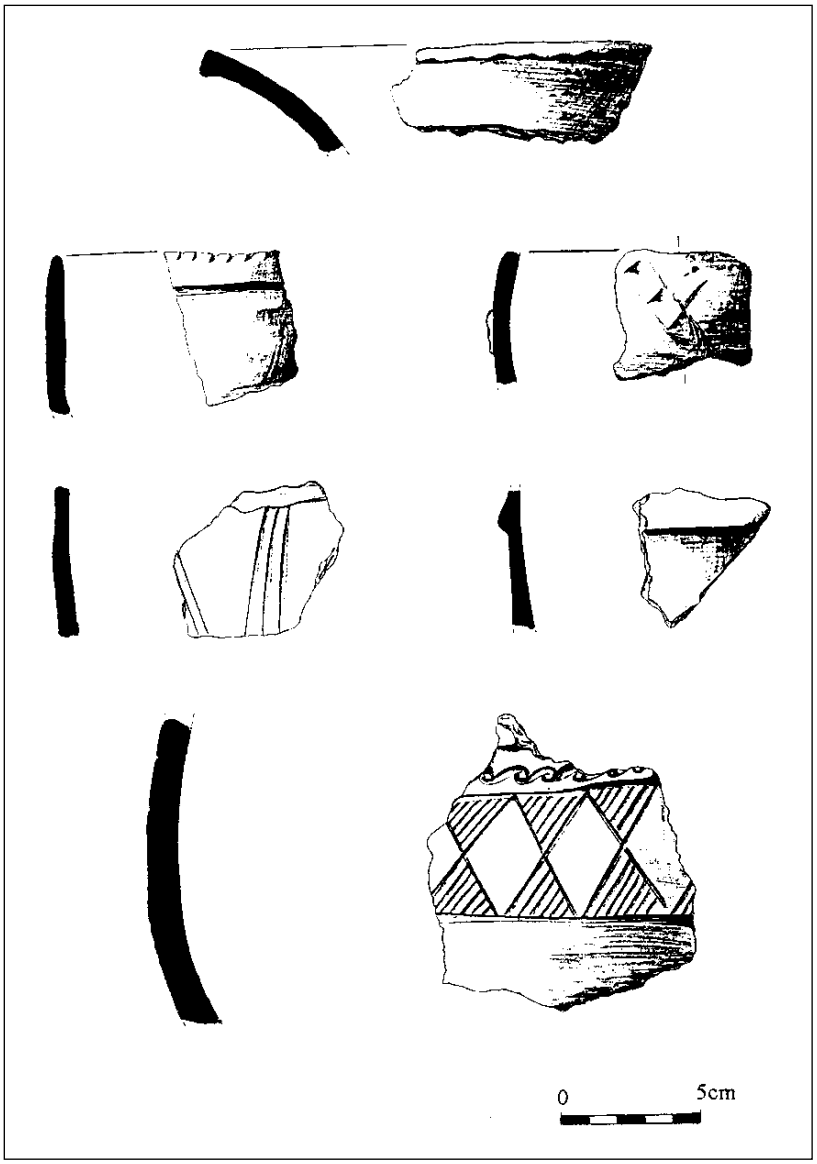
0
5cm

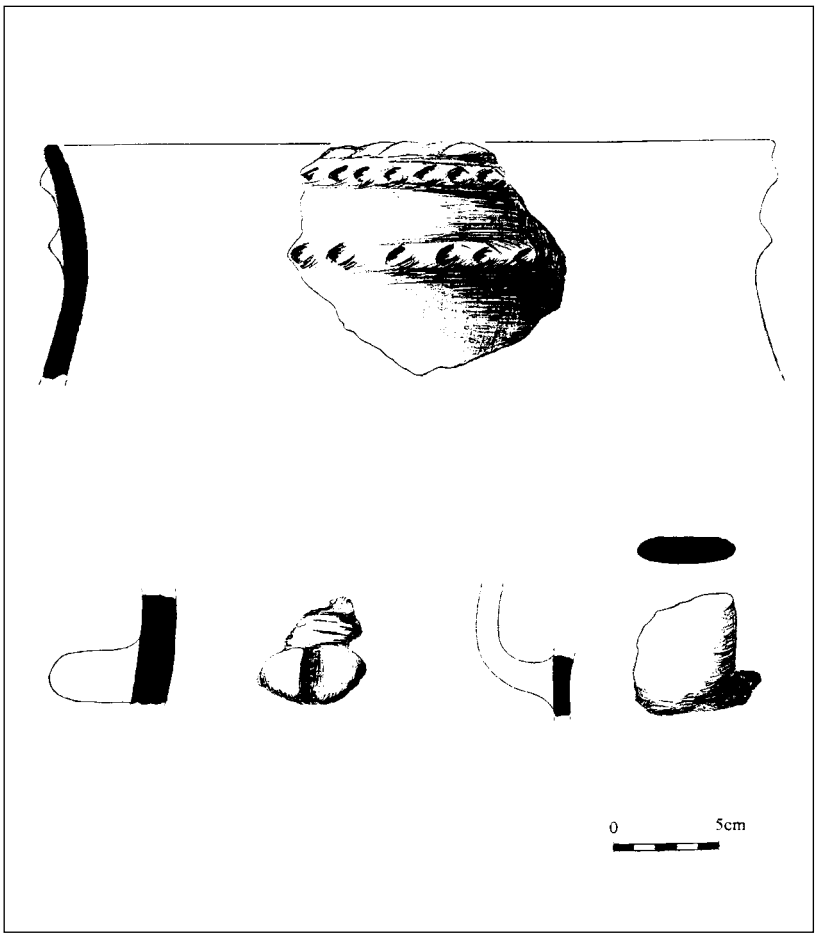
0
5cm

IV. ТРАКИЙСКО СКАЛНО СВЕТИЛИЩЕ „КАРАДЖОВ КАМЪК" В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. МОСТОВО, АСЕНОВГРАДСКО

Връх Караджов камък (1448 м н. в.) е разположен в най-югоизточната част на рида Градище в Родопите, на10 км югоизточно от с. Мостово. **(обр. 19)** Върхът попада в границите на резервата Кормисош. Представлява високо скално плато със стръмни отвесни, високи над 100 м скали. Върхът е издължен по направление североизток–югозапад. След платото, в продължение на 1 км той бързо се снишава на североизток чрез сложна система от масивни скали. Платото заема площ от 4550 м^2 (130/35 м). Билната част е сравнително равна, с лек наклон на североизток след 80 м от крайната югозападна част. Може условно да се се раздели на югозападна равна и североизточна стръмна част. **(обр. 19а)**

По цялото плато има десетки ями, някои дообработени от човешка ръка. Като цяло между изпъкналите части на платото се забелязват естествени ями и улеи, запълнени с пръст и обрасли с ниска растителност. Единственият подход към платото е от югозапад през скален процеп наречен от местното население Боаза (Прохода). **(обр. 20)** Процепът е висок 18 м и в горната му част се забелязват около 10 издълбани стъпки, силно измити от течащата дъждовна вода. Стъпки е имало и в долната част, като днес от тях личат само следите на 4 от тях. **(обр. 21-23)**

Проучванията са проведени през месец юли 2004 г. чрез залагането на 3 сондажа. И трите сондажа са ситуирани в ниските части, между изпъкнали над околния терен скали. Установено е, че между скалите, върху които са издълбани скални ями и улеи, ритуално са били полагани огромно количество фрагменти от керамични съдове. **(обр. 24-25)**

Обр. 19-19а. Връх Караджов камък.

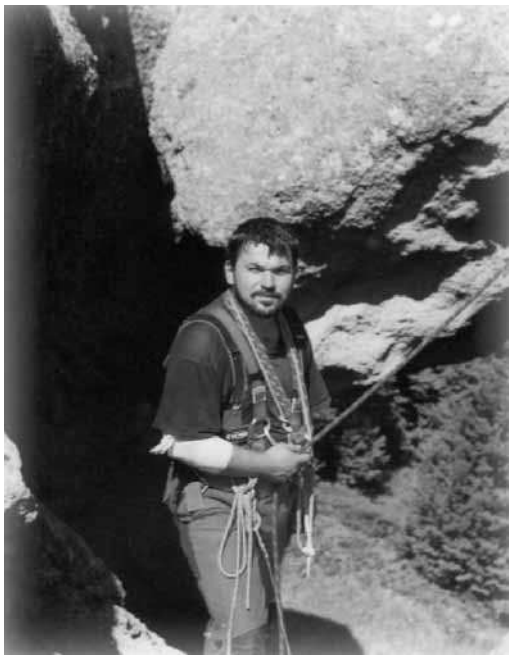

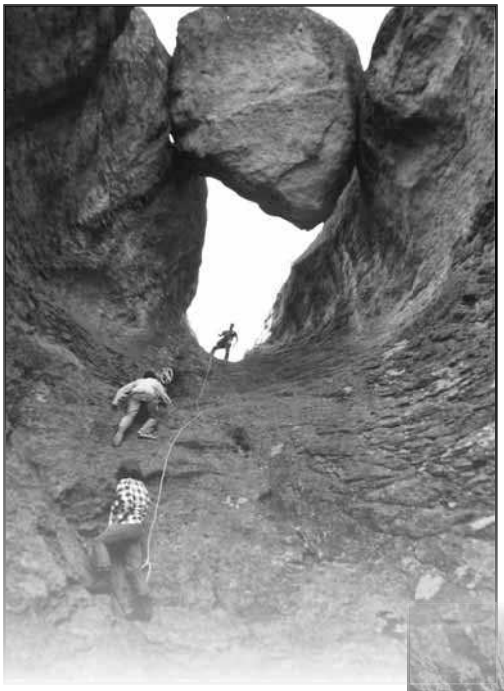

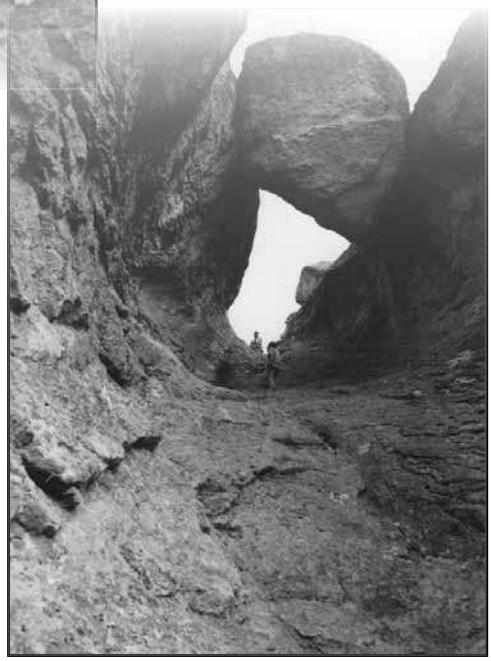

Обр. 20-23. Входът на светилището.

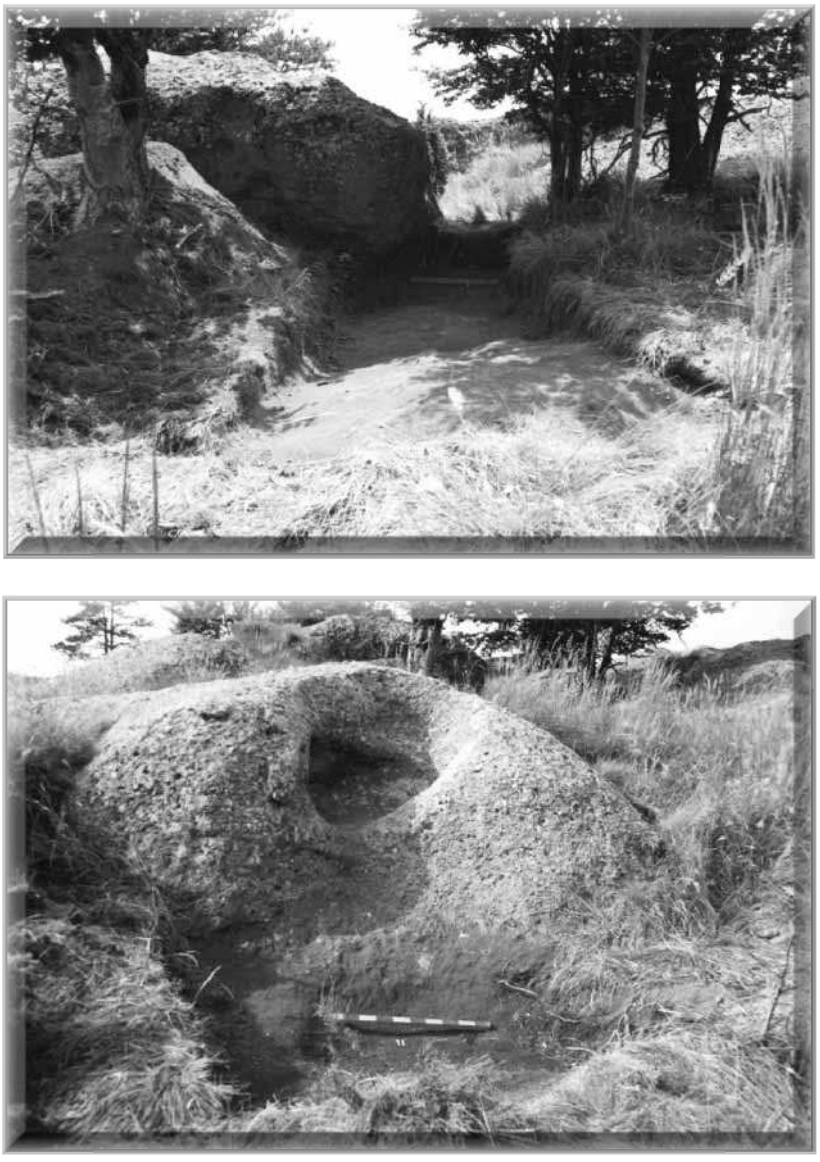

Обр. 24-25. Сондажи на връх Караджов камък.

ОПИСАНИЕ НА КЕРАМИЧНИЯ МАТЕРИАЛ

Най-пълна информация за характира на обекта поднесе сондаж №3, откъдето произхождат най-характените орнаменти по фрагментираните керамични съдове. В сондажа бяха събрани 386 фрагмента, правени на ръка.

Според начина на обработка на глината и нейния състав, керамиката от обекта може да се раздели на няколко вида.

Първият вид включва фрагменти от изпечена глина с много примеси. Повърхността им е неравна, с тенденция към леко огладждане, и с различен цвят – от червеникав до тъмнокафяв.

Вторият вид се характеризира с добре обработена повърхност, която можем да определим като излъскана. Цветът на глината на повърхността е предимно тъмнокафяв до черен. От този тип фрагменти са открити най-голям брой – 196.

Поради характера на обекта – със сравнително тънък културен пласт, керамичният материал е във фрагментиран вид. Анализът на основните части от съдове (дъна, стени, устия и дръжки) показва, че в сондаж № 3 и близката околност липсват фрагменти, които можем да свържем в цели съдове, впоследствие разстрошени на платото.

Най-честата форма при откритите керамични фрагменти е гърнето с равно дъно, чаши, паници и кантаросовидни съдове.

Наблюденията върху всички керамични фрагменти, включително и в сондаж № 1 № 2, паказват, че относителният дял на украсените фрагменти, работени на ръка, е нисък.

Срещаната украса на съдовете е врязана, набодена или пластична, като преобладава т. нар. пластична украса.

Врязаната украса се състои най-често от линии и отсечки, разположени под различен ъгъл. Срещат се и линеарни орнаменти като триъгълници и ромбове. Единични са случаите на врязани зигзагообразни орнаменти.

Най-масово срещаната украса при фрагментите от Караджов камък е пластичната. Тя е представена от т. нар. Лента, допълни-

телно дообработена чрез натиск с различни остриета или с човешки пръсти.

В процеса на проучванията във всички сондажи на повърхността бяха открити фрагменти от съдове, работени на грънчарско колело. Датировката на тези фрагменти съвпада с открития нумизматичен материал.

Като цяло керамиката от обекта се датира във втора фаза на ранножелязната епоха (VIII–VI в. пр. Хр.)

ДАТИРОВКА НА ОБЕКТА

В съществуването на светилището са фиксирани основно два периода. Първият обхваща посочените столетия на Ранножелязната епоха. Вторият се датира въз основа на откритите при разкопките монети – от края на III до началото на VI в. Монети, както и някои отделни фрагменти керамика, могат да бележат късния период на почитане на езическото светилище. Монетите са няколко: Антониан-сребърна монета на император Галиен; Късноантична медна монета – IV в., Валенс (?); Бронзова монета, силно износена и корозирала; бронзов фолис 40 нумии, вероятно на император Юстин I.

Освен тракийска керамика, на платото такава се намира и в по-ниските части на върха. Керамика е намирана около единствения водоизточник във високата част на лабиринта от скали и то в скални ниши и пещеровидни навеси – очевидно донесена и поставена там, а не попаднала от платото. По сведение на жители от с. Мостово, в югозападното подножието на върха пред процепа Боаза е имало следи от каменни постройки, съзнателно разрушени от верижна техника при построяването на горски път.

Тук трябва да спомена, че при теренните обходи през 2003 г. югоизточно от връх Караджов камък бяха проучени частично две пещери, които са част от големия скален масив. Пещерите се намират от южната и източна страна на масива (Долното пепеливо,

Аймедьовата дупка и Горното пепеливо. И в трите пещери се открива фрагментирана тракийска керамика.

По сведение на директора на музея в гр. Асеновград през 60-те години – г-н К. Колев, уредник в Пловдивския музей е посетил пещерата Аймедьовата дупка и е забелязал каменна стена, която според него е била част от укрепителна система. Въпросната стена бе забелязана на 10 м от входа. Тя е изградена от местен камък без спойка. Дебелината й е 1,50–2,00 м и е запазена на височина 0,50-0,70 м. Времето на изграждането и нейното предназначение не са ясни.

Самата пещера е с вход широк 20 м и с височина 6 м. Входът е ориентиран на изток. Дълбока е около 50 м. Подробно картиране на пещерата не е правено. Целият под е настлан с естествени отлагания на овча тор, поради продължителното й използване от овчари.

При заложен сондаж на входа на пещерата са открити фрагменти от тракийска керамика, която датираме в ранножелязната епоха.

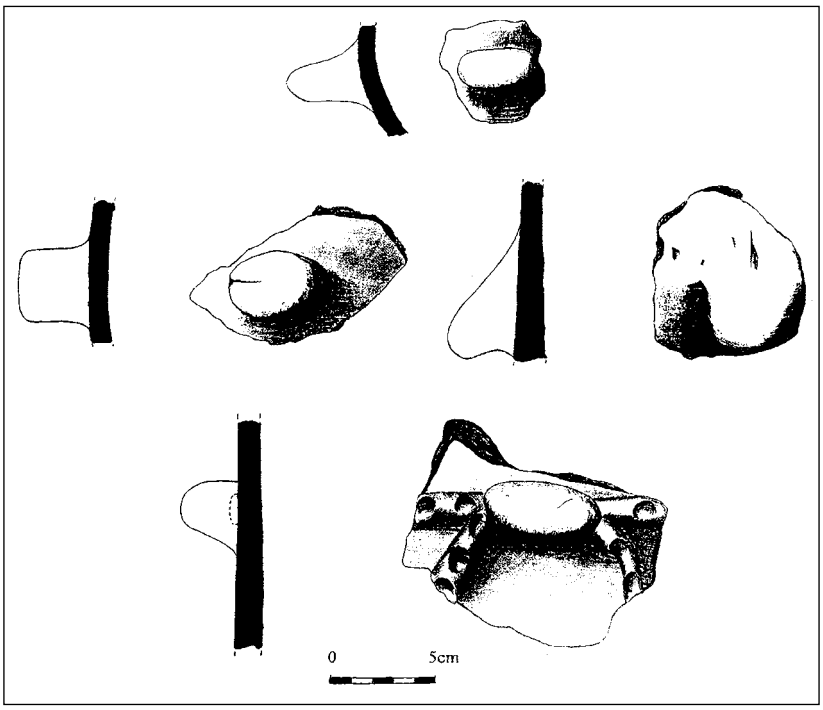
0
5cm

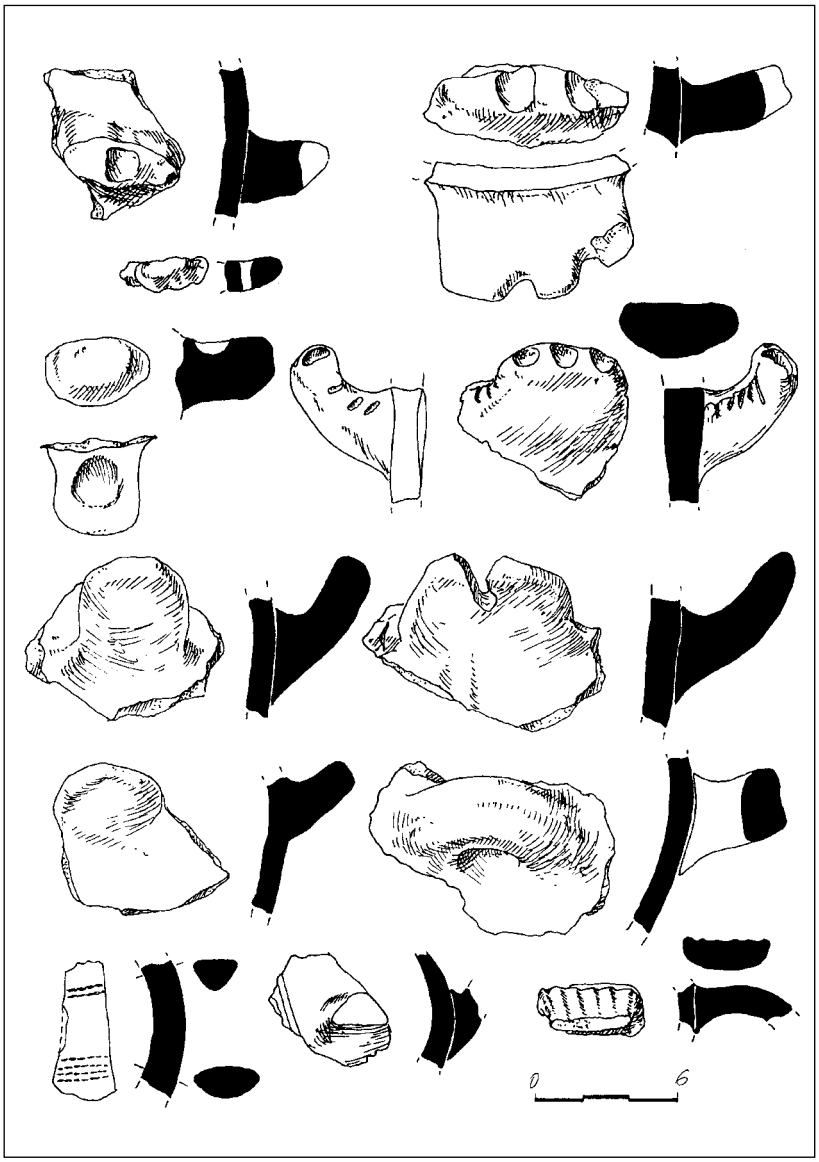
0
6

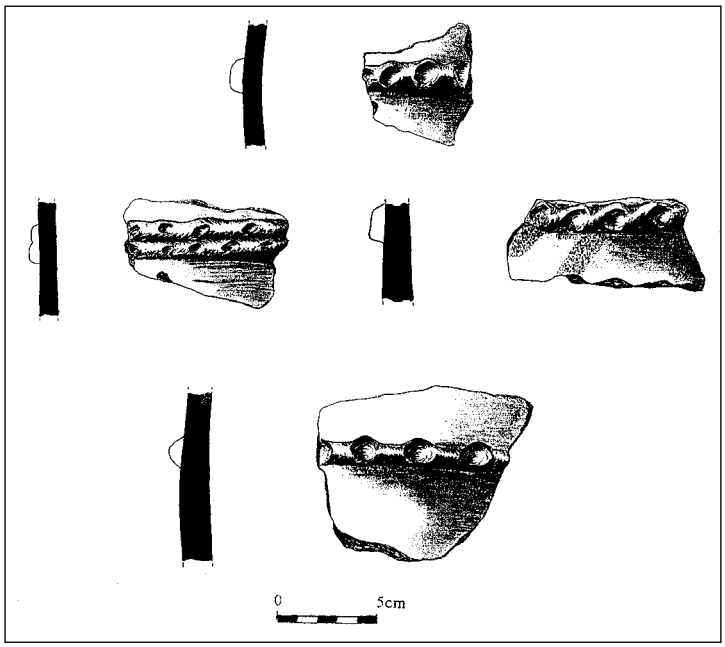
0
5cm

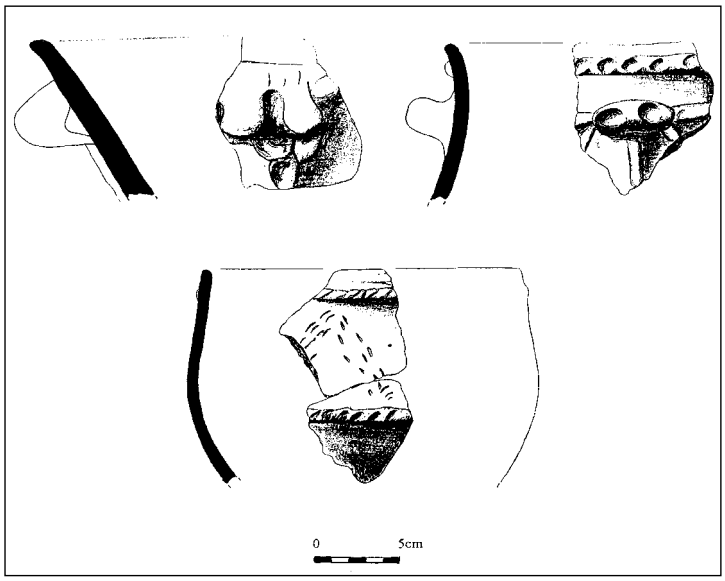
0
5cm

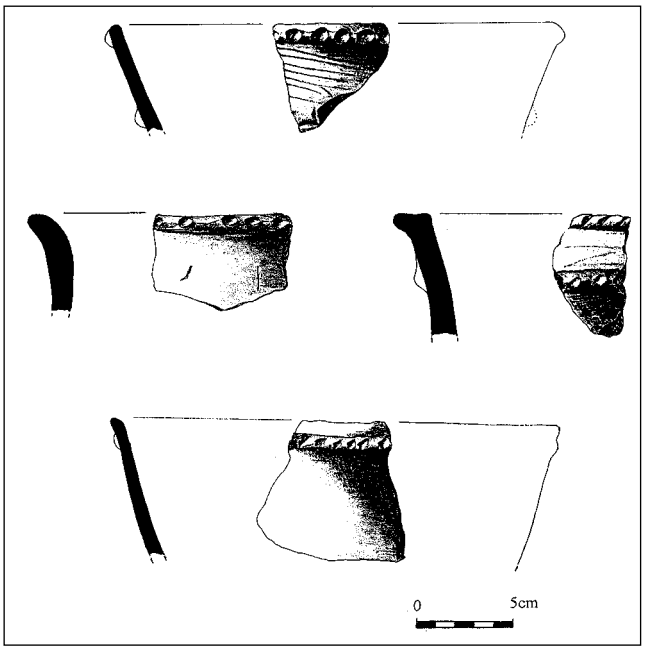
0
5cm

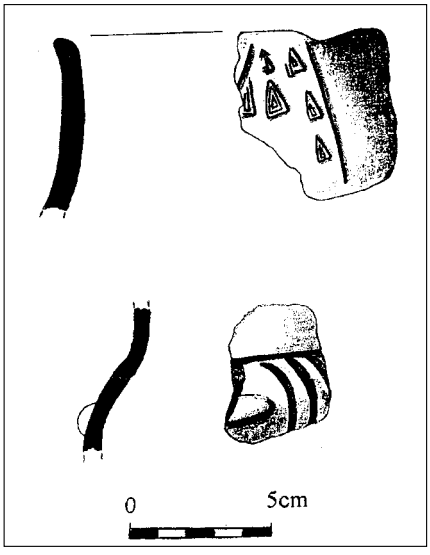
0
5cm

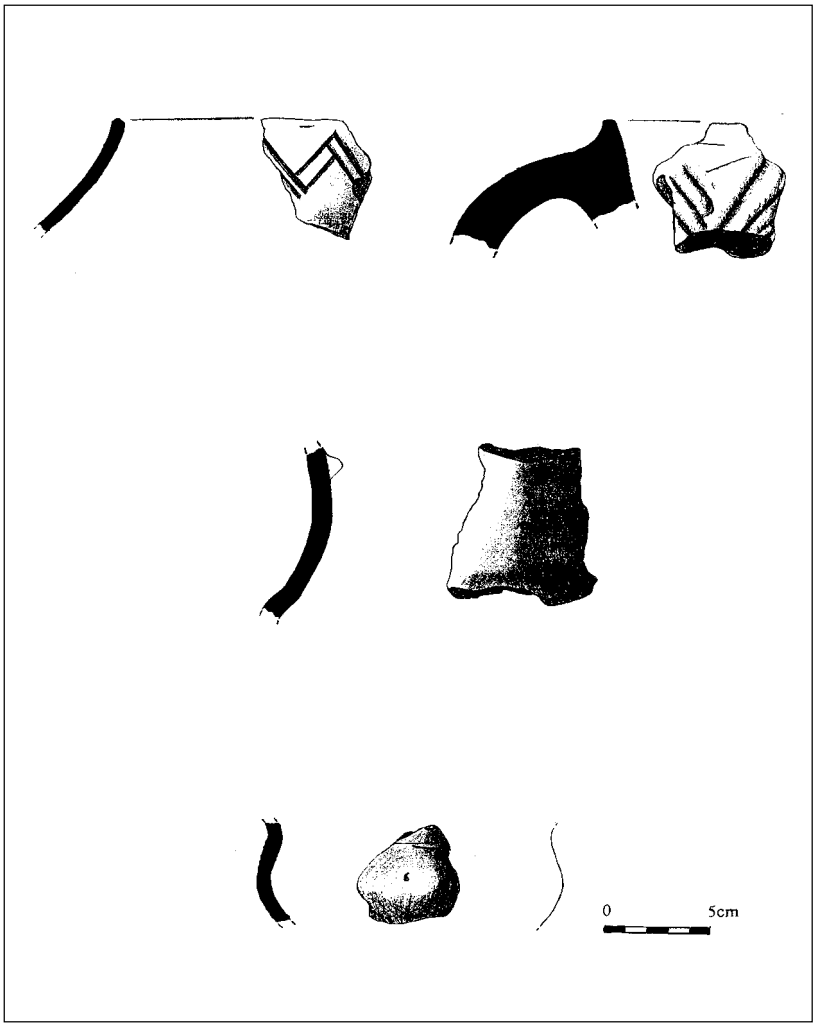
0
5cm

V. СВЕТИЛИЩЕ В МЕСТНОСТТА "ХАЙДУТ КАЯ"

При теренните обходи в района на Беланташ и Караджов камък е направен оглед и на връх Хайдуткая разположен западно от махала „Ряката", землище на с. Мостово. Върхът представлява скално плато с отвесни скали от всички страни. Платото е наклонено на север.Достъпно е чрез стар път от североизток. В най-високата южна част на върха са документирани изсечи скални ями и фрагменти от тракийска керамика, които подсказват наличието на култово място сред скалите. **(обр. 25а)**

Обр. 25а. Връх Хайдуткая.

VI. ТРАКИЙСКИ КУЛТОВ ОБЕКТ В МЕСТНОСТТА "ПИТВОТО" ПРИ С. ВРАТА

Местността „Питвото“ е разположена на рида Драганица, на 2 км северно от с. Врата. Най-високата точка на рида е връх Шилденски камък – 1308 м н. в. Местността Питвото се намира в източната част на рида и обхваща два скалисти масива, които се открояват над целия рид. В тяхното южно и източно подножие са локализирани 2 подравнени скални площадки, върху които се открива огромно количество фрагментирана тракийска керамика. В пределите на двете площадки при археологически разкопки са заложени два сондажни изкопа.

ПЛОЩАДКА № 1

Ситуирана е в най-източната част на рида Драганица, с южно изложение на височина 1250 м н. в. **(обр. 26-26а)** Площадката е с рамери 25х8 м. Върху нея са нападали огромни късове скали, като някои от тях вероятно съзнателно са положени в периферията на площадката. **(обр. 27)** Достигната дълбочина на културните напластявания при двата сондажа в площадка № 1 е 0,50 м.

При сондаж №1, разположен в западната периферия на площадката, се забелязват фрагментирани керамични съдове в пласт от светлокафява пръст.

За разлика от първия сондаж, в сондаж № 2 още при снемане на първия пласт от 0,10-0,20 м се забелязва силно обгоряла земна маса, примесена обилно с фрагменти от съдове и отделни, малки по-размер камъни. Керамиката е разхвърляна равномерно по цялата дължина на сондажа. Наблюденията в източната периферия на площадката, където се забелязват изчистени профили на иманярски изкопи, позволява да очертаем пространство с при-

Обр. 25б. Питвото – поглед от юг.

блезителни размери 12х9 м, върху което са извършвани определени ритуали с изгаряния и полагане на керамични фрагменти, които според нас са части от съдове, разсторшени извън описаната площадка.

Любопитно е да се отбележи, че освен върху площадка № 1 на различни нива по скалите, до самия връх, са открити по-малки площадки и скални процепи, върху които са депонирани отделни керамични фрагменти.

Най-общо керамиката от пл. № 1 може да се датира в периода VIII–VI в. пр. Хр. като преобладават фрагменти от кани, гърнета и питоси.

В двата сондажа на площадка № 1 са открити 1745 фрагмента, условно разделени според начина на изпичане и състав на глината на няколко типа. Тяхната датировка се подкрепя и от фраг-

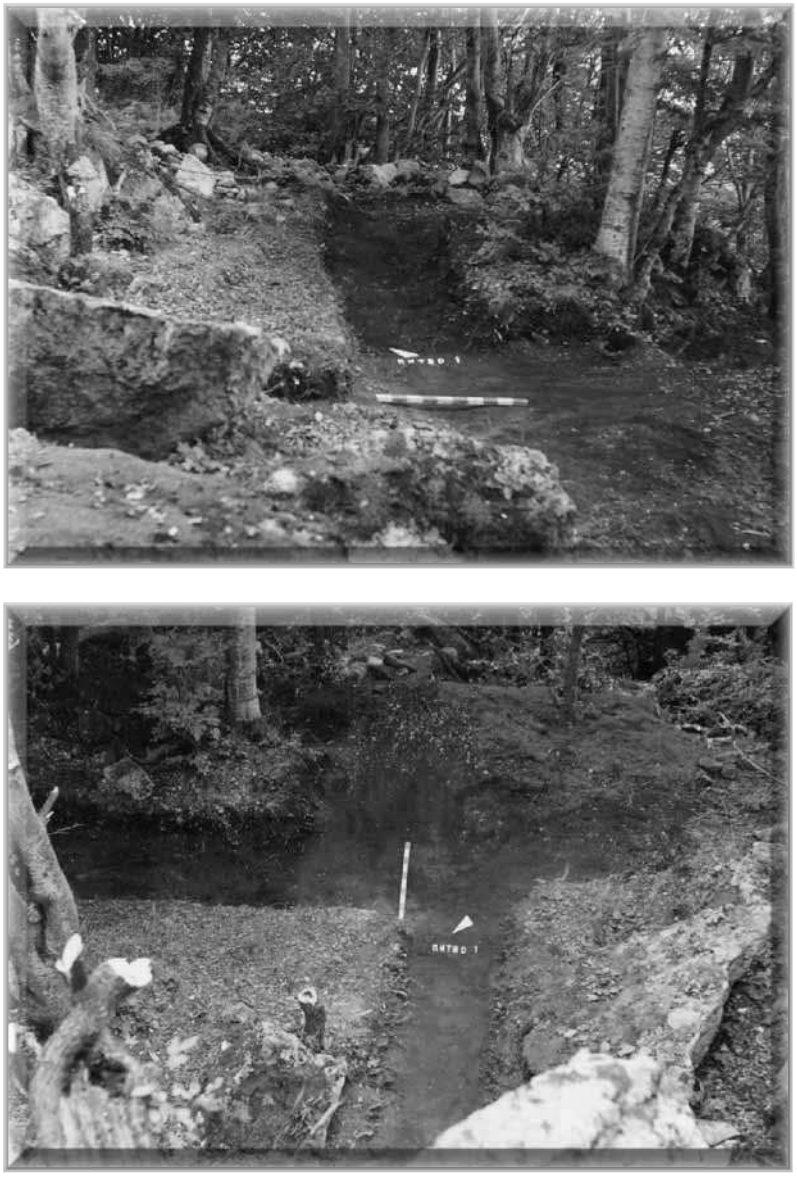

Обр. 26-26а. Площадка №1 в м. "Питвото".

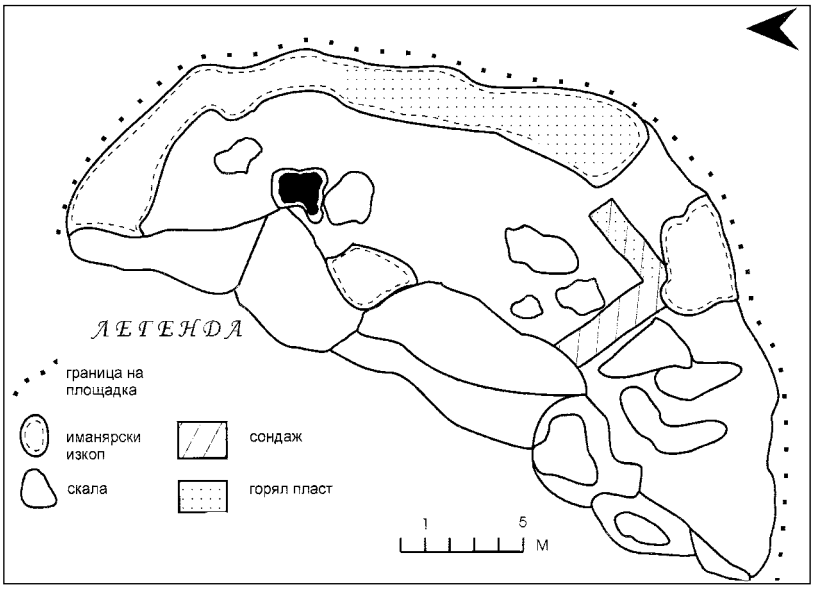

Обр. 27. План на сондажите при площадка №1.

менти от бронзов спираловиден наниз, използван в периода VIII–VII в. пр. Хр.

Освен тракийска керамика, в пределите на площадка №1 са открити глинени прешлени, бойни каменни топки и няколко дъна на съдове от римската епоха (II–III в.).

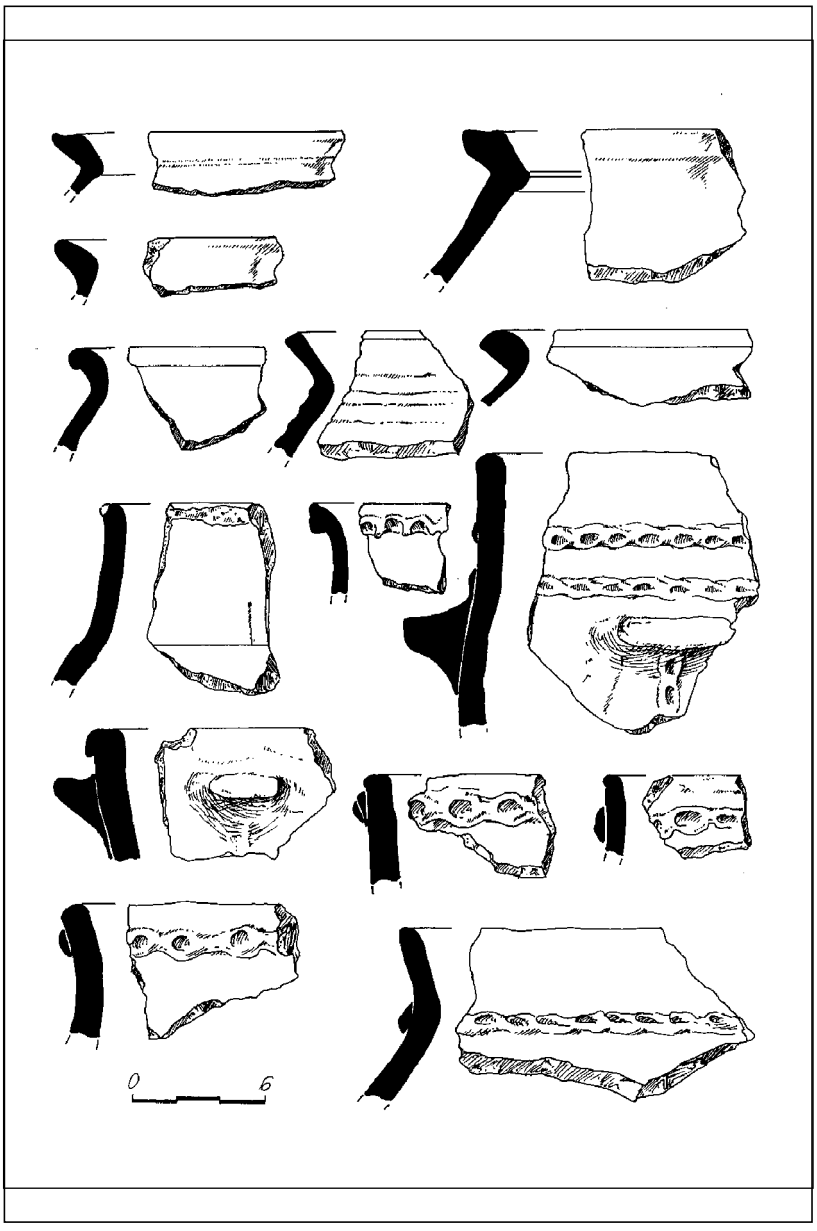
0
6

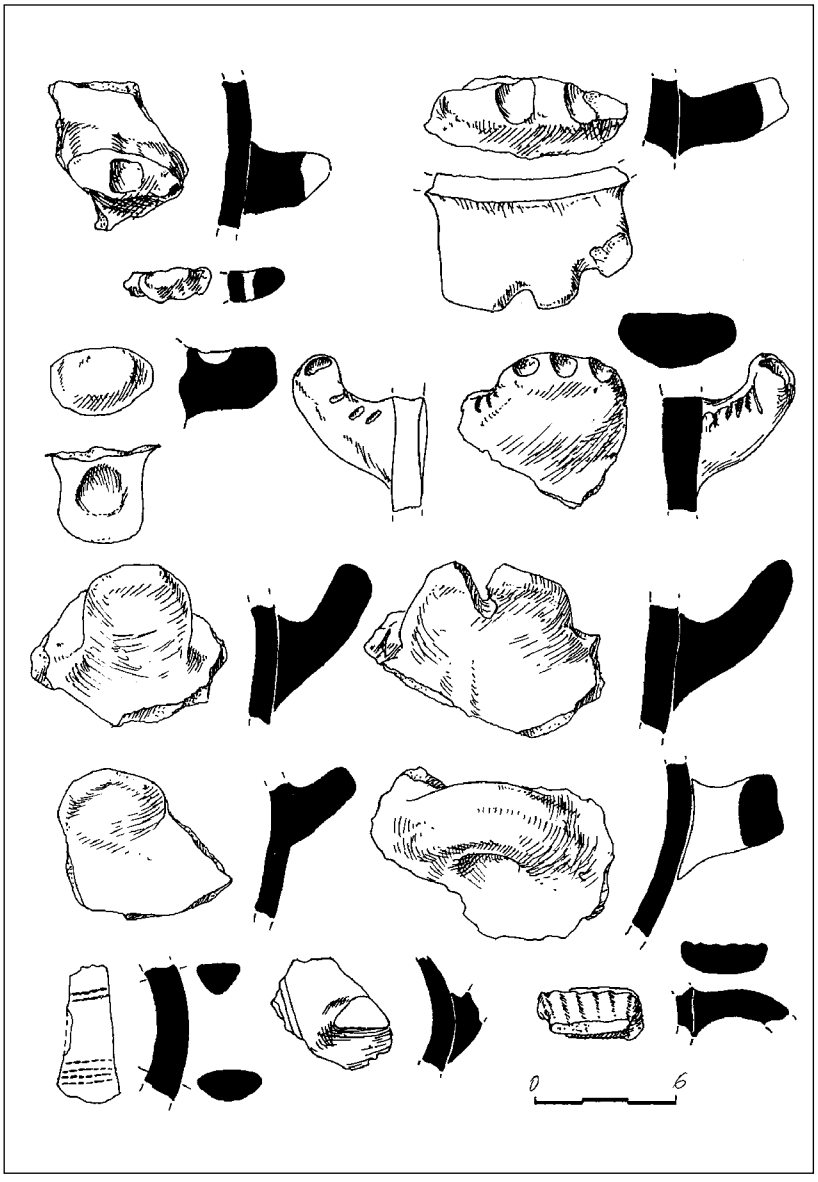
0
6

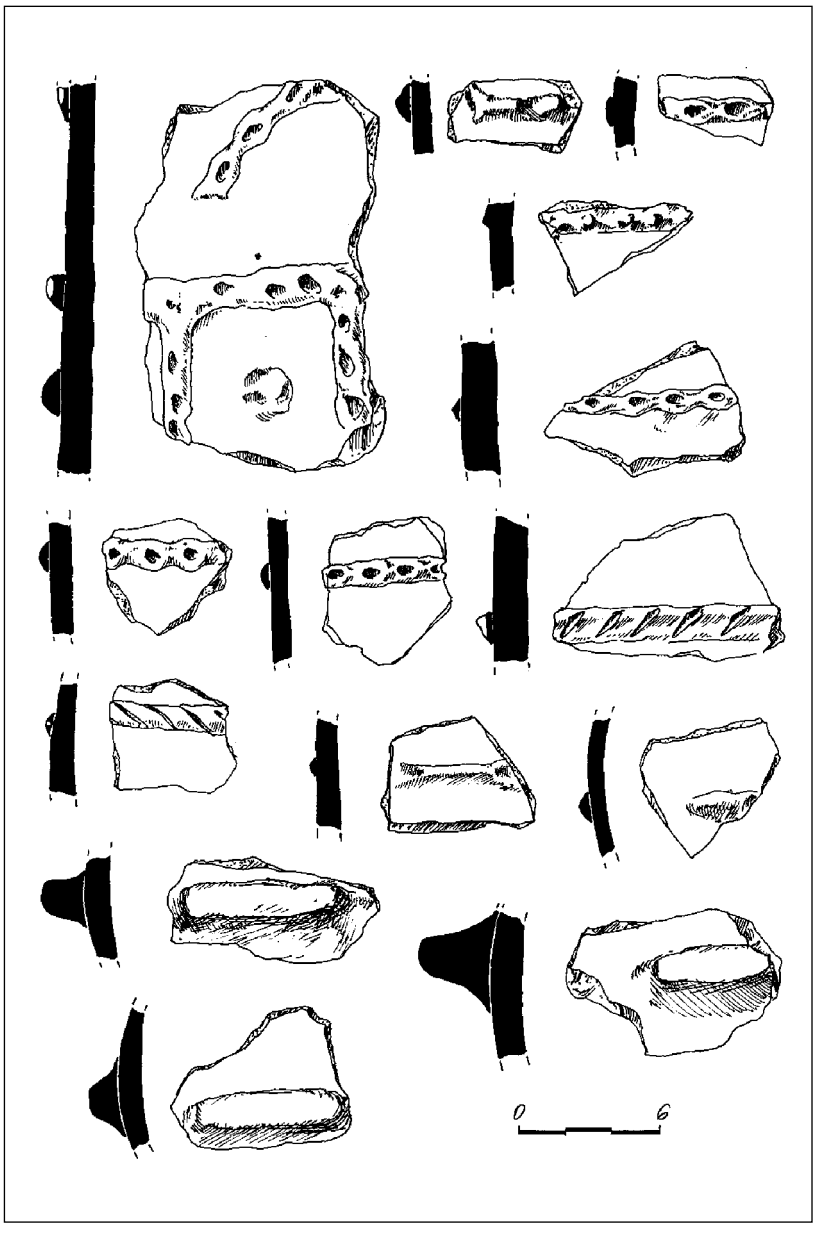
0
6

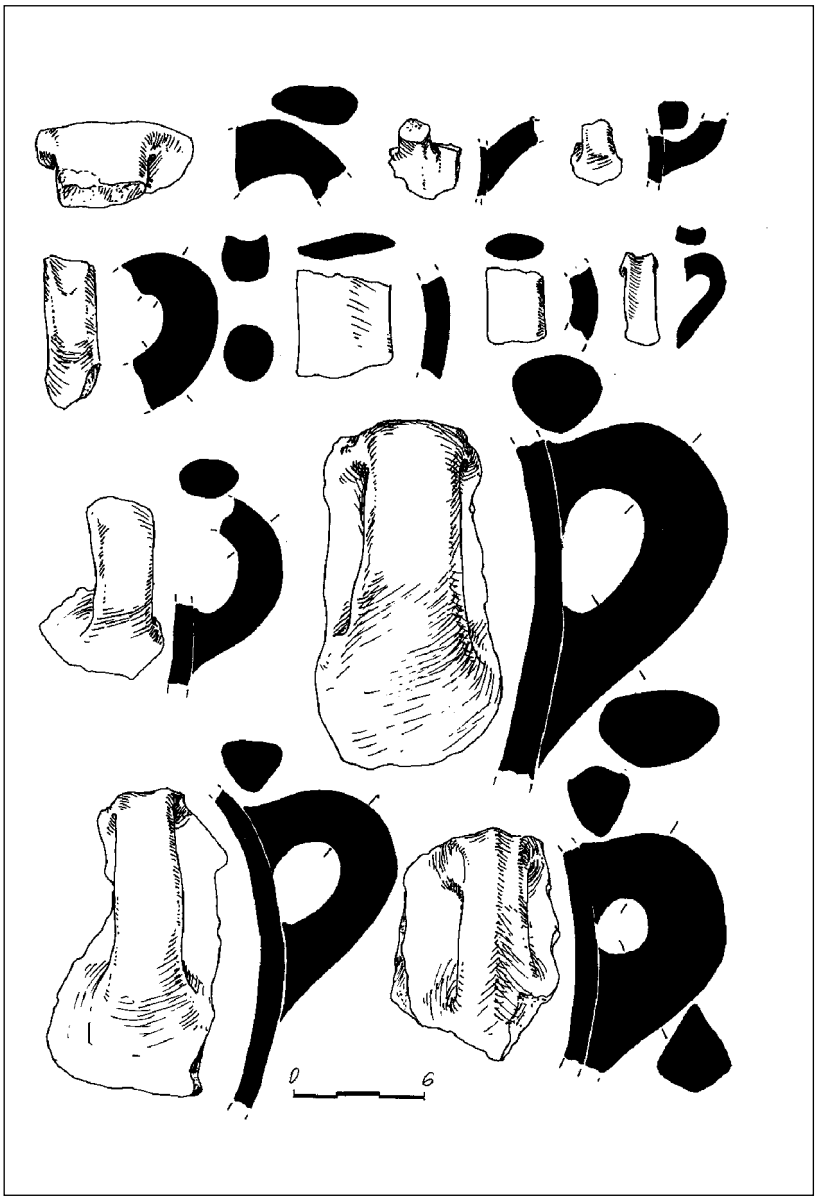
0
6

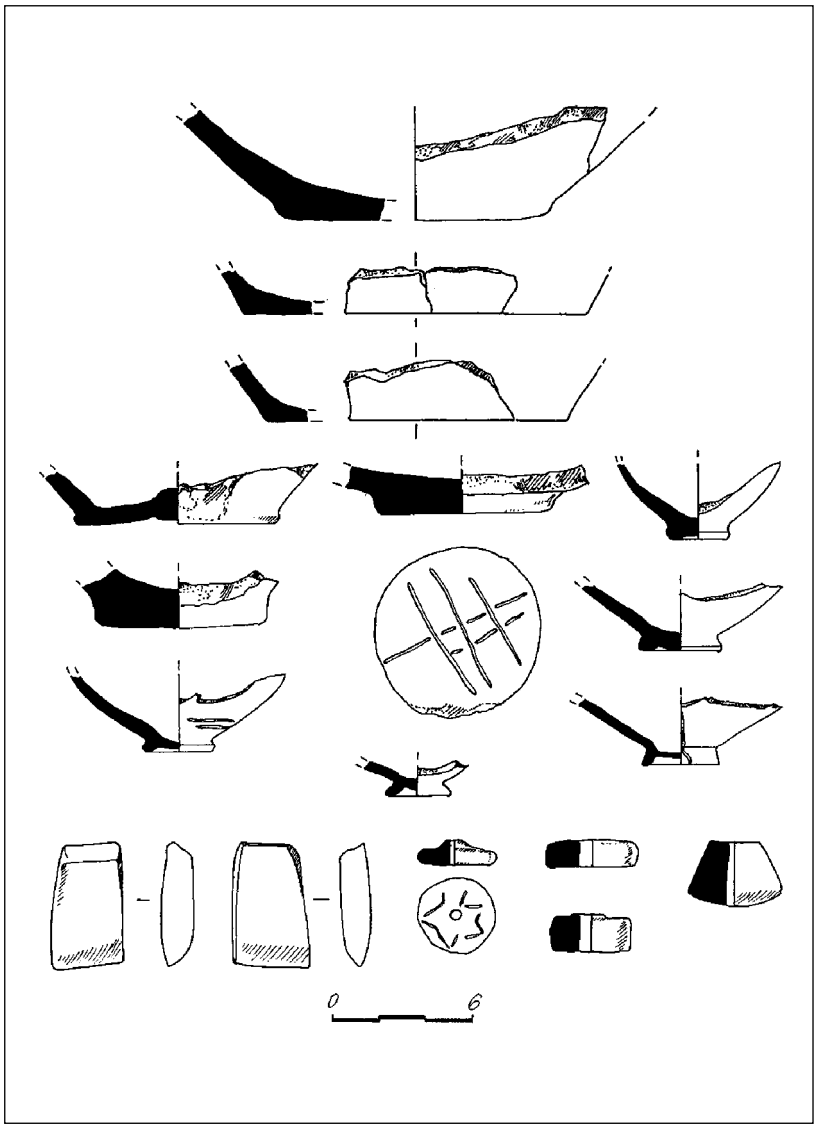
0
6

ПЛОЩАДКА № 2

Тя е разположена на 200 м западно от площдаща № 1, в непосредсдтвена близост до билото на рида и на 50 м по-високо от първата. Ориентирана е на изток, между два скални върха с размери 9х14 м. Заложените сондажи са в неразкопан от иманяри участък, при дълбочина на културните напластявания 0,80 м. **(обр. 28)**

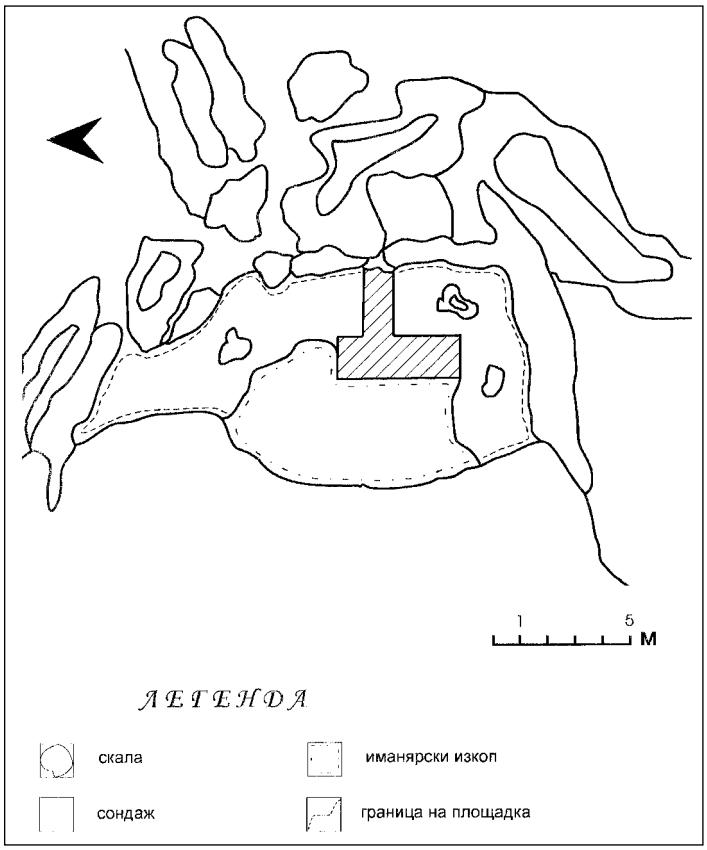

Обр. 28. План на сондажите при площадка №2

За разлика от площадка № 1, в двата сондажа на втората площадка се наблюдава тъмнокафява пръст, като на дълбочина 0,60-0,70м тя е затрупана с големи камъни и късове скала, керамични съдове и по-малки фрегменти. **(обр. 28а)** Концентрацията на керамични фрагменти е с диаметър около 5 м в центъра на площадката, като преобладават такива, които са от съдове, разстрошавани на място. Открити са и бойни топки, фрагменти от кремъчен нож. От керамичните форми преобладават кани и кантаросовидни съдове. **(обр. 28б)**

Датировката на керамичния материл е в къснобронзовата епоха (XIV–XII в. пр. Хр.) Това означава, че площадка № 2 е била основна на най-ранното светилище в рида „Драганица". **(обр. 29)** След 2–3 столетия прекъсване, центърът на култовото място се е преместил при площадка № 1. **(обр. 30-31)**

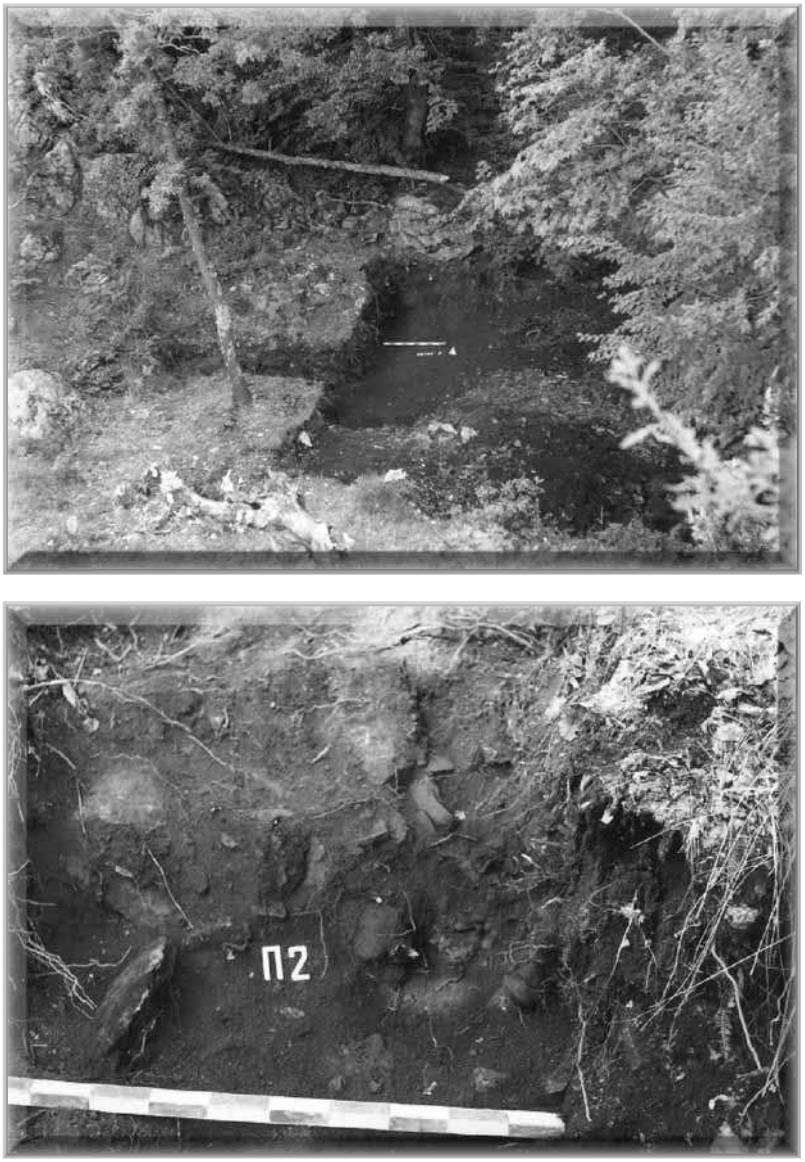

Обр. 28а-28б. Площадка №2.

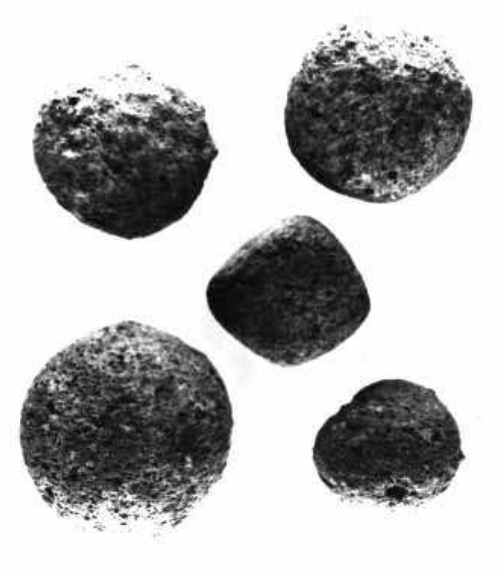

Обр. 29. Бойни топки от м. "Питвото".

Обр. 30-31. Тракийски съд открит при проучванията на м. "Питвото" при с. Врата (съхранява се в Национален исторически музей)

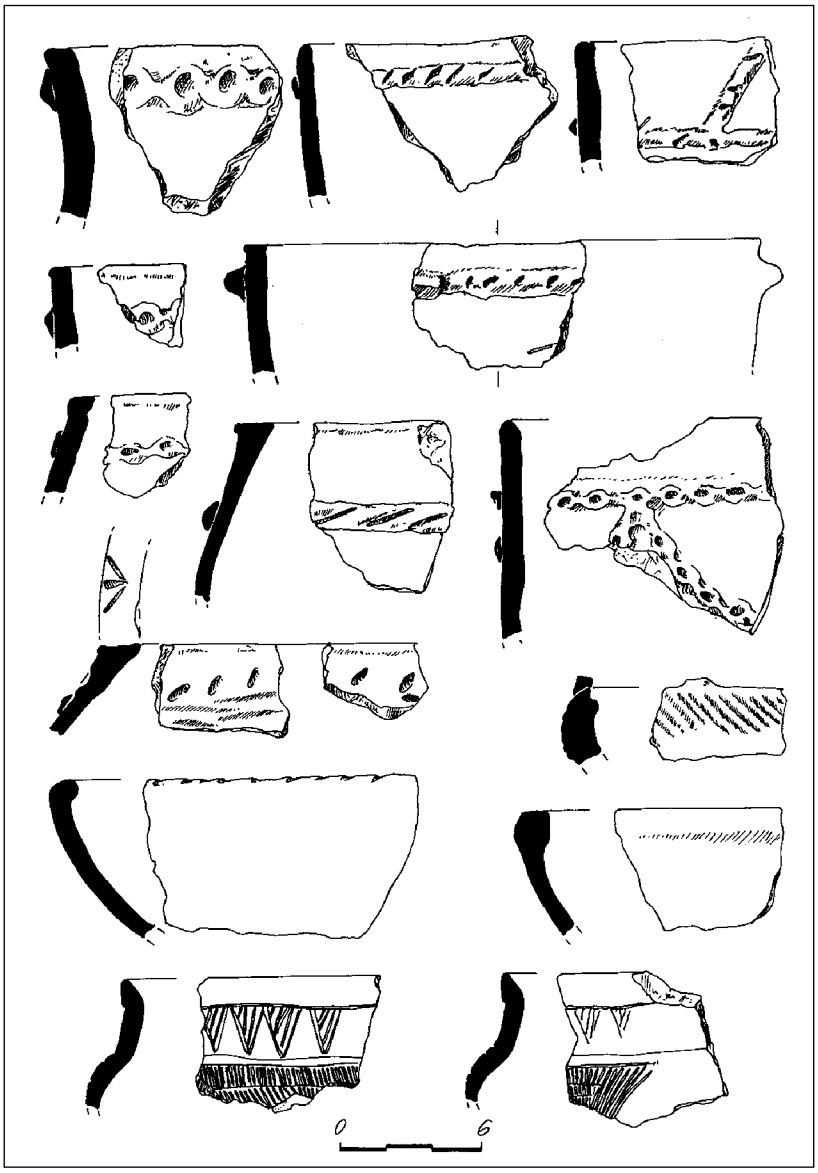
0
6

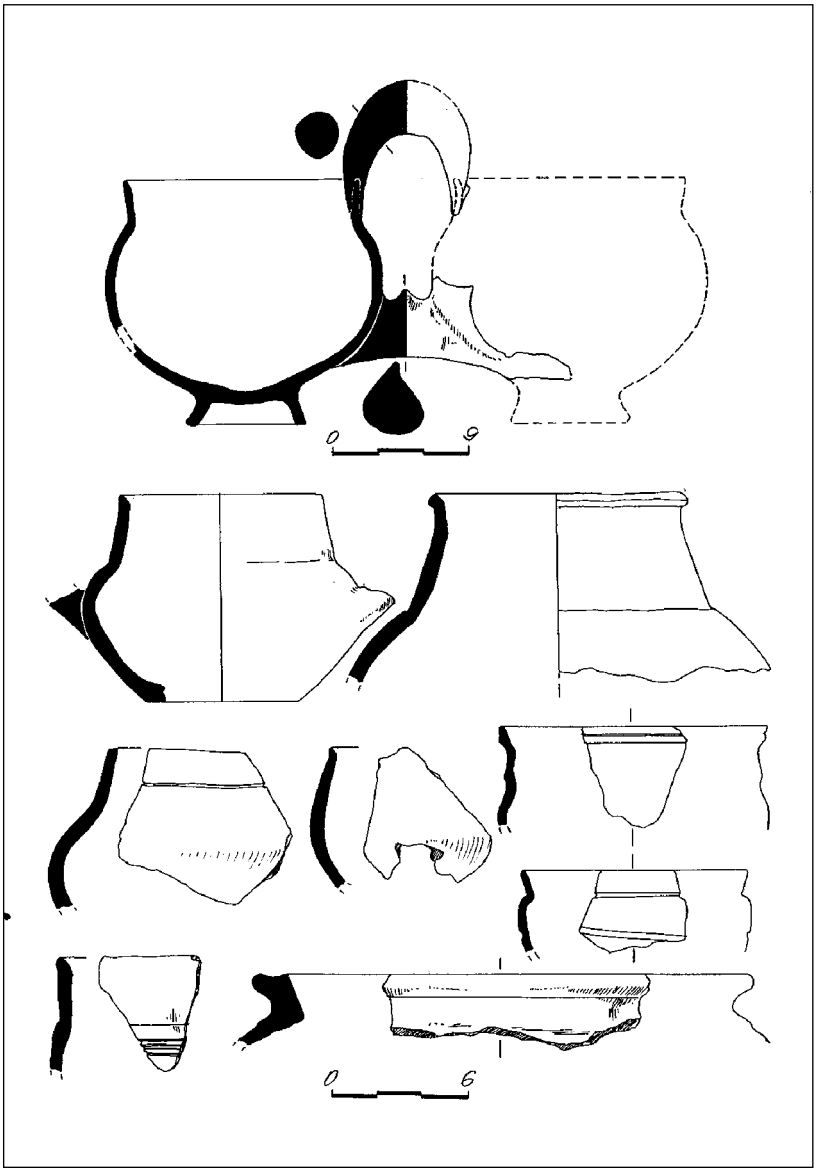

0
6

VII. АНТИЧЕН ПЪТ ПРЕЗ ТОПОЛОВСКИЯ ПРОХОД

Пътят води своето начало от днешното село Тополово. На юг от селището пътят се насочва към планината. Излиза в района на тракийското светилище Ин кая и от там в почти южна посока се насочва към долината на р.Арда, а оттам – към Беломорието. В разглеждания район трасето на пътя е маркирано от две крепости, тракийските култови обекти при Ин кая и Турската куля (кромлех ?).

На много места в отсечката с. Тополово – едноименния проход, по пътя е запазена каменна настилка, широка на места до 3-4 м. Запазени са и подзиждания на пътя в по-стръмни и ронливи места, метод, характерен за направата на тракийските пътища в планините. **(обр. 32-33)**

Пътят е част от дълъг вододелен рид, който свързва родопските върхове Къзкая, Турската куля, Грачогидик, Акватепе, Ялварник, Крива чука и Момчил. Приема се, че това трасе съвпада с трасето, описано при очертаването на пътя на Александър Македонски. По-вероятно според мен е, това да е пътно разклонение на главния път, по който преминава македонския цар при своя поход срещу траките през 335 г. пр. Хр.

„Южното„ начало на описвания път е маркирано и от няколко интересни археологически паметници открити в землището на с.Тополово.На първо място това са откриваните през последните сто години на множество монети носещи ликовете на македонските владетели Филип II (359-336 г. пр. Хр.), Александър III Велики (336-323 г. пр. Хр.), Филип III Аридей (323-316 г. пр. Хр.) и Деметрий Полиоркет (306-283 г. пр. Хр.).

Част от богата гробна находка от римската епоха са намерените в околностите на селото бронзова статуетка на бог Аполон, бронзови апликации към ситула (кофа), костна игла и др.

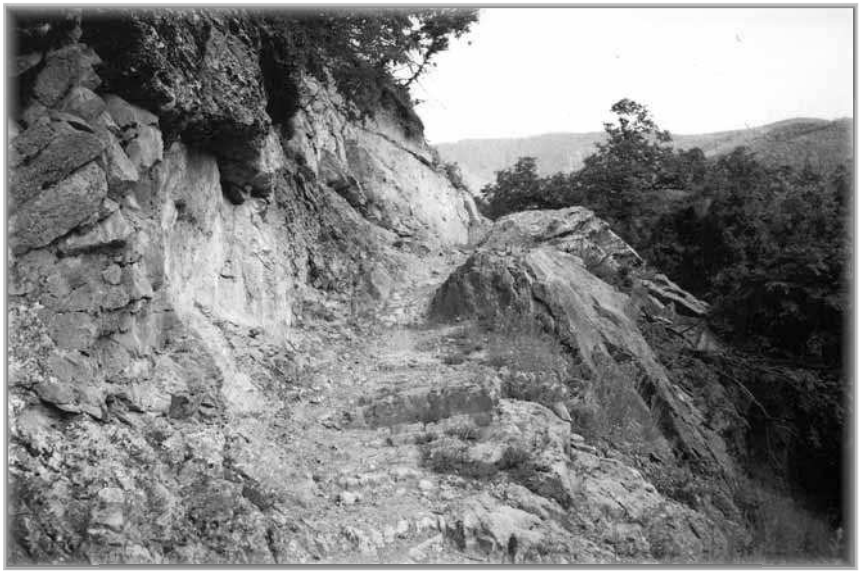

Обр. 32-33. Трасе на античен път през Тополовския проход.

VIII. СВЕТИЛИЩЕ В МЕСТНОСТТА ИН КАЯ

Обектът, регистриран при обход в местността Синята скала (Ин кая), отстояща на 4 км източно от с. Врата (по пътя за с. Три могили), представлява висок около 6 м скален масив, доминиращ в района на т. нар.Тополовски проход. **(обр. 34-35)** На върха на скалата се забелязват 4 скални ями с кръгла форма (диаметър около 0,30 м), служели за поставяне на дървена конструкция, която е затваряла голям естествен отвор в скалата. В посочената местност на различни нива е откриваната фрагментирана тракийска керамика. Археологически разкопки не са провеждани, но цялостният вид на обекта подсказва култовият му характер.

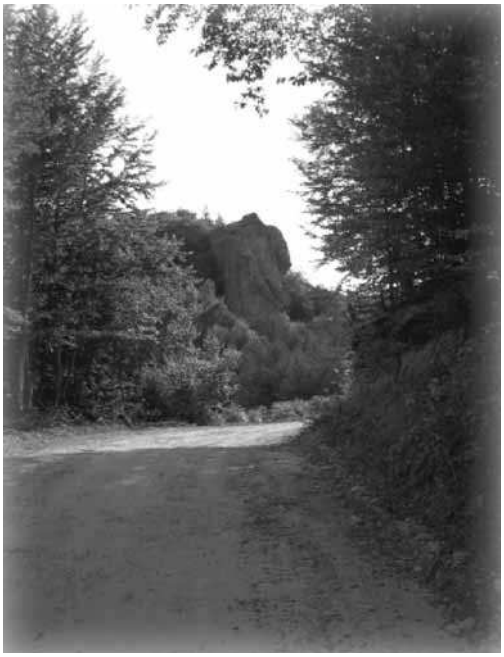

Обр. 34-35. Светилище Ин кая.

IX. КРОМЛЕХ В МЕСТНОСТТА ТУРСКАТА КУЛЯ

Обектът е разположен по трасето на вододелния хребет, водещ своето начало от Тополовския проход. **(обр. 36)** В югозападното подножие на едноименния връх е построено кръгло каменно съоръжение с диаметър 15 м. Съоръжението е изградено от масивни каменни блокове с провоъгълна форма, побити в земята около ниска скала. Камъннният кръг е най-добре запазен от запад, където е документирана дъга с повече от 10 блока. Височиата на камъните досига 0,80 м над повърхността. В центъра на съоръжението са открити керамични фрагменти от – I хил. пр. Хр. **(обр. 37)**

Този обект, макар и регистриран при теренни обходи и недопроучен, намира своите паралели с култови паметници в близко разположената източнородопска област. Най-близък по форма и разположение е обектът при с. Долни Главанак, Хасковско. Както при конкретния случай, паметникът при Д. Главанак е с вътрешен диаметър 10 м, очертан от побити камъни с размери близки до описваните. Твърде вероятно е в нашия случай също дъгата от камъни да е била прекъсната от югоизток. **(обр. 38)**

Паметникът в м.Турската куля носи всички черти на мегалитно строителство и може да се определи като кромлех по подобие на популярните паметници от този тип в Западна Европа. Вероятно обектът е най-западно разположеният кромлех в Родопите и по подобие на скалните ниши, паметници от този тип не са известни в Западните Родопи. **(обр. 39)**

Датировката му засега се отнася най-общо към първата половина на I хил. пр. Хр.

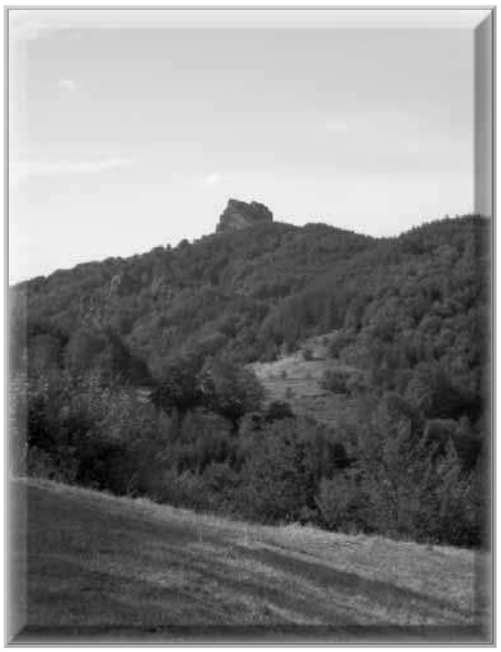

Обр. 36. "Турската куля" – поглед от североизток.

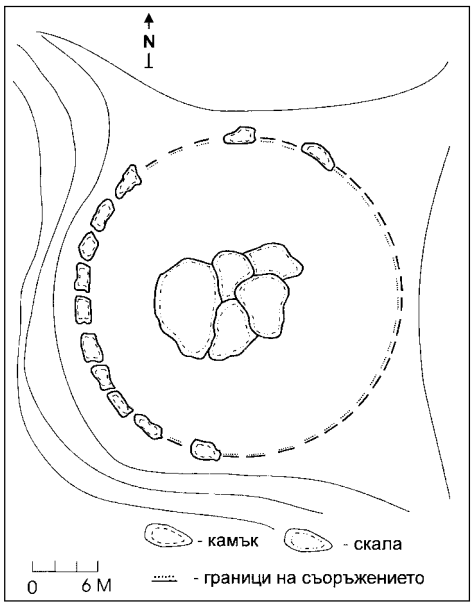

Обр. 37. План на кромлеха в м. "Турската куля".

Обр. 38. Кромлех в м. "Турската куля".

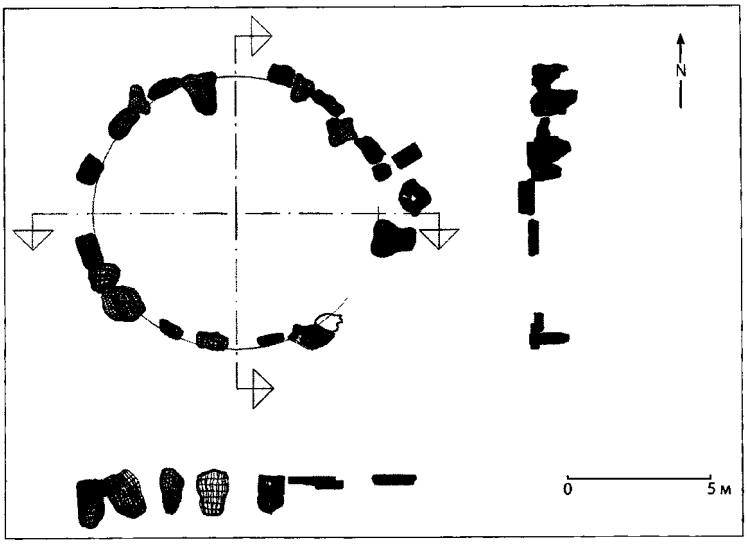

Обр. 39. Кромлех при с. Долни Главанак – Източни Родопи.

X. ПЕЩЕРАТА ТОПЧИКА

Пещерата е разположена на 7 км югозападно от с. Добростан. Входът се намира на 1000 м от дясната страна на р. Сушица, върху скат с южно изложение. Открита е през 1967 г. Впоследствие, през 1969 г. е проучвана чрез сондажи. Тук ще припомня най-важното от изследванията, публикувани от Атанас Пейков.

Разкопките са извършени на площ от 170 м^2. Открити са материали които основно се датират според проучвателя в две епохи – старожелязна и новожелязна, с ясно изразени прекъсвания във времето.

Основно при разкопките са открити множество керамични фрагменти, които намират точни паралели с по-късно откриваните фрагменти от светилищата в тази част на планината.

Пейков обръща внимание в своята публикация и на документираните множество скални рисунки върху скалите около пещерата. Основно рисунките се свързват с първите поселения в пещерата. Те представляватизображения на животни и различни геометрични фигури. Срещат се скални рисунки и от по-късни епохи. Пейков споменава в публикацията и за откритите средновековни надписи на кирилица. **(обр. 40-41)**

Тук трябва да спомена, че освен тази пещера, в района и в близост до хижа Марциганица са картирани още 7 пещери. Те определено са интересни природни обекти за посещение и със сигурност крият още тайни за древната история на Родопите.

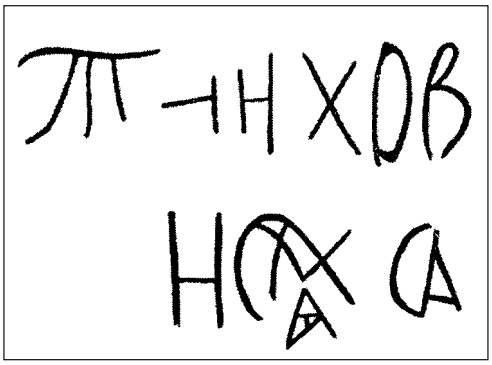

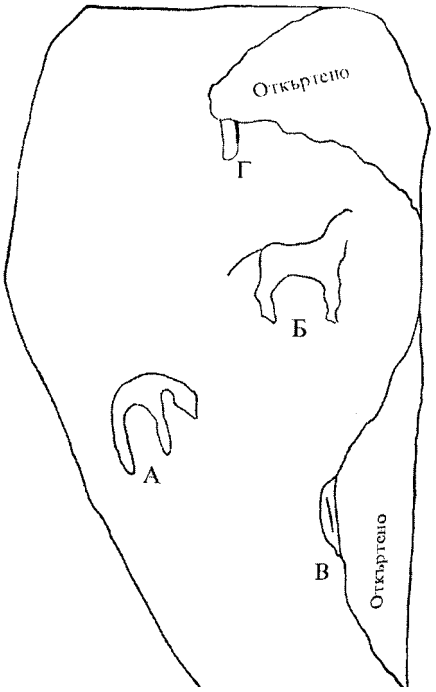

Обр. 40-41. Надписи и рисунки
от пещерата „Топчика“ до х. “Марциганица“.

XI. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представените накратко резултати от проучванията в Добростан имат за цел да пуснат в популярно обращение археологически материали, открити при разкопките на тракийски светилища в планината Родопите. От друга страна те позволяват да се направи основен анализ на култовите праки през първата половина на I хил. пр. Хр. в посочения регион.

Основният ритуал, извършван в пределите на светилищата, е полагането на части от предварително разтрошени керамични съдове, изгарянето на дървен материал и други органични материали и тяхното затрупване с камъни и късове скала. Регистрирано е използване на проучваните обекти основно за перода VIII–VI в. пр. Хр. Изключение прави функционирането на площадка № 2 през къснобронзовата епоха в м. Питвото. Наличието на материали от римската епоха при площадка № 1 в същата местност, както и монети от късноримската епоха на Караджов камък, ясно показват, че светилищата в планината са почитани и през християнския период. **(обр. 43)**

На практика при светилищата забелязваме няколко нива на почитане на скалата. Първото ниво е т. нар. „долна" култова площадка в подножието на скалите. Следва преход към „високата" част на скалите – „възкачване" по изсечени стъпала, какъвто е случаят при Караджов камък, Ин кая, Хайдуткая. Следват малки скални изсичания, дело на човешка ръка, и по-големи естествени скални ями, запълнени с дарове.

Всички описани обекти попадат в обособен микрорайон, чийто култов център вероятно е било светилището Беланташ. Към цялостната поселищна картина в тази част на планината следва да добавим регистрираното тракийско селище в м. Чотрова махала, няколко еднично разположени надгробни могили в окол-

Обр. 42. Кръстова гора на Кръстовден.

Обр. 43. Свещенната планина при с. Мостово.

ностите на с. Три могили и пещерата Топчика, разположена в долината на р.Сушица, за която се допуска да е използвана и за култови нужди.

От друга страна светилищата в тази част на планината попадат в район, който граничи между с етнически територии. Едната територия обхваща Източните Родопи, а другата – по-високите части на планината, която в писмените извори се свързва с етнонима на сатрите/беси. Може да се приеме, че вододелният рид, водещ началото си от Тополовския проход на юг, е граница на разпространението на скални ниши и специфични мегалитни паметници в Родопите. Изключение прави кромлеха в м. Турската куля. Това изключение подсказва още един път необходимостта от съвестно проучване на иначе „неблагоприятните" за теренна работа високи части на планината, както и от публикуването на всичко видяно от археологическите експедиции.

ИЗБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Боев, Н. Белинташ разкрива хилядолетни тайни, Пловдив, 2001

Василева, М. Гора, боги: о некоторых фрако-фрагийских параллях – ВДИ, 3, 1990, 94-101

Георгиев, М. Физическа география на България, София, 1991, 347

Домарадски, М. Раннотаркийска керамика от култов обект в м. Скалето при с. Цръчна, Благоевградски окръг, Археология, кн. 2, 1986,10-24

Домарадски, М. Култови места край скали и върхове, Епохи, кн. 4, 1994,33-36.

Домарадски, М. Тракийското изкуство през късножелязната епоха, Проблеми на изкуството, 1994, кн. 4, 46-48.

Елиаде, М. Трактат по история на религиите. С., 1996, с. 190 цит. лит.

Кисьов, К. Скални светилища в Родопите и Горнотракийската низина, представени с археологически материал и обекти от Смоленско и Пловдивско, Тракийската култура в Родопите и горните поречия на р. Марица, Места и Струма; Смолян, 1990

Кулов, Г. Тракийската култура през бронзовата и раножелязната епоха по средното течение на р. Арда и нейните притоци, ИМЮБ, т. 17, 73-85

Кулов, Г. Мегалитите в Тракия. Част 2….. С., 1982, 419

Меламед, К. Родопски обредни практики или свято място без време, Български фолклор, кн. 1-2, 118-127

Мутафов, В. Оброчищата като култови обекти, Етнографски проблеми на народната култура, С., 1989

Нехризов, Г. Тракийски култов мегалитен паметник (кромлех) при с. Долни Главанак, Известия на ИМ Хасково, кн. 2, 2003, 23-139

Николов, В., М. Йорданова. Планините в България. София, 1997, 195

Пейков, Ат. Фрагменти от безписмена Тракия. Пловдив, 1999, 7-41

Радунчева, Ан. Късноенеолитното общество в българските земи, Автореферат, С., 1999

Спиридонов, Т. Големият път през Родопите, Поселищни проучвания, 1992, 7-33

Спиридонов, Т. Свещената планина и етническата територия. С., 1999

Фол, В. Скалата, конят, огъня, С., 1993

Фол, В. Скални топоси на вяра в Югоизточна Европа и в Мала Азия през древността, София, 2007 (Studia Thracica 10)

Христов, Ив. Планинска Тракия. Население, култура и религия в древността, В. Търново, 1999

Христов, Ив. Проучване на тракийското скално светилище „Беланташ" в Родопите, Известия на Национален исторически музей, т. XV, 2005, 16-42

Eliade, M. Images et symboles. Paris.1951.

Christov, Iv. Rock Sanctuaries of Mountain Thrace. V. Tarnovo, Faber, 2001,18-19.

Domaradski, M. Les lieux de cylte Thraces (deuxieme moitie du II-e les mil. Av.s.c.) – Helis, III, 1994,69-79

Christov, Iv. Mountain Thrace in 1 st milenium BC – Eight International Concress of Thracology. Sofia, 2002,135-140.

Hochstetter, A. Kastanas. (= Prahistorishe Archaologie in Sudosteneuropa, 3) Berlin, 1984, 29-37

Nikov, Kr. Stamped decoration pithoi in Southern Thrace from the Early Iron age – Archaelogia Bulgarica, 1, 2002, 19-44

Domaradzki, M., les lieux de kulte thrakes (deuxieme moitie du II e – ler mil. av. J. – C.) – Хелис III, част I, С., 1994, 69-97

Sanctuaries of the anciant Thracians in the Rhodopes

Sanctuaries of the anciant Thracians in the Rhodopes
Dobrostan – Gradishte
Summary

Ivan Hristov

Introduction

In accordance with their geologic-tectonic and morphographic features, the Rhodopes are divided into West and East Rhodopes. The West Rhodopes are characteristic with their mountainous view, elevation above the sea level, high situated ridges and deeply cut valleys. The geographers define the border between the area of the West Rhodopes and the East one along the valley of the Kayaliyska River (an right tributary to Maritsa River), the Kitka Col (735m altitude) at the source of the Harmanliyska River, the Borovitsa Valley, the valley of the river of Arda along its upper course, and the valley of the Chepinska River.

As a whole, the West Rhodopes are also divided into several areas. The ridges of Dobrostan and Gradishte are two of them that had attracted our attention during archaeological surveys. They are parts of the so-called Perelik-Prespa Subdistrict, outlined by the rivers of Chepelare, Sushitsa and Chinardere.

A series of archaeological expeditions of the National Museum of History were carried out in the indicated area of the Rhodopes in the period between 2002 and 2004. Although the archaeological objects found do not have the gleam of the gold and silver Thracian vessels and adornments, I am sure that the description of the antiquities found will stir up the interest most of all of the mountaineers and of the lovers of the local history. I will briefly present in the lines that are to follow the history of the ancient Thracian sanctuaries that are integral with beautiful and attractive peaks of the Rhodopes.

The sanctuary of god Sabazius in the locality of Belantash

The rocky plateau of Belantash is located on the ridge of Dobrostan in the central part of the Rhodopes (28km south-east of Asenovgrad). It is 3km in the south of the village of Vrata and 3km in the southwest of the village of Sini Vruh. It is in a central position in regard to a group of rock sanctuaries in

the indicated above part of the mountain: Pitvoto, In Kaya, Turskata Kulya, Karadzhov Kamuk, Haydushki Kamuk.

The plateau is a large rock elevation with a top area of about 5000sq. m., and south-north orientation of its longitudinal axis. Three areas – northern, central and southern – had formed on the plateau as a result of the rock sinking in most ancient times. The ancient Thracians cut in the north most part of the first area steps and niches of various sizes. Hundreds of round holes (about 300) are seen in the northern and central areas of the plateau, as well as two large „sterns" (sacrificial pits?) and cut in the rock beds for wooden beams. Two dug by treasure-hunters stone tumuli were discovered 500m in the north of the triangulation spot of Belantash. The tumuli mark the only way to the plateau and had been parts of a necropolis, the major part of which had been destroyed.

The site had been studied during the 80s of the 20th century by a team of archaeo-astronomers that made it popular in the Bulgarian archaeology thanks to their publications. According to the archaeo-astronomers the plateau was a large Thracian rock sanctuary – an ancient solar observatory – to satisfy the needs of certain agricultural and religious activities of society at the time. A silver votive plate from Roman times with the representation of Dionysus-Sabazius was found among the rocks. It is kept now in the collections of the National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences. In my opinion, the silver plate should be dated in an earlier epoch. A resemblance with a monument that was discovered in 2004 in the already famous tumulus of Svetitsata near the town of Shipka gave me reason for such a conclusion. I am speaking about the so-called gold mask that was discovered by Dr. Kitov and has almost identical features with those of the silver plate found among the rocks of Belantash. Sabazius was a Thracian-Phrygian god for the ancient people. His cult penetrated the lands of ancient Thrace from ancient Phrygia (a district in Asia Minor), the area of its original spread. However, many Greek historians relate the name of Sabazius with that of the popular deity of Dionysus. The traditional iconography shows Sabazius as a bearded man that is holding a staff in one hand. He is often accompanied by a serpent. The Belantash plate is the earliest representation of Sabazius in the present day Bulgarian lands, and its artistic specifics make it really unique.

Treasure-hunter's trenches were seen in 2003 at the foot of the rocky massif. These provoked its study by the team of the National Museum of History.

Most of the cuts in the first parts of the plateau (northern and central) were recorded during that study. Tens of steps that lead to the top area that is inclined at 18° were also recorded. The square cuts for wooden beams are still discernible in an area of 60sq.m on the upper surface of the rocky plateau. The beams had probably constituted the fundament of a small building. Fundaments of buildings were recorded in two other sites on the plateau, as well as round cuts that had embedded wooden beams. The latter had probably supported a wooden construction above the large stern-pits on the massif. The pits in question are two: one in the northern part (1.65m in diameter and 1.75m deep) and one in the center of the central part (2,10m in diameter and 2.80m deep). Over 200 round holes of various sizes had been cut across the entire plateau. Most of them are obviously man-treated.

It should be noted here that the cuts in the rocks here are highly deformed, like in the other parts of the Rhodopes, due to natural factors and erosion of the rocks. Probably some of them had been additionally cut after a long period of time and their original shape may have been altered.

A large treasure-hunter's digging was recorded during the summer of 2003 in the northwestern foot of the north massif. The archaeologists were luck this time and for a beginning they gathered from the digging large quantity of ceramics. A pit was reached at a depth of 2m in the cleaning of the sterile level of the probe-excavation. It was circular in shape and was 1.65m in diameter. The pit was filled with a black, burned soil and ceramic sherds.

A cut-in the rock graffito (a shallowly incised mark in the rock) was found in a single rock edge during our going around the rocks 250m in the north of the main rocky massif of Belantash. It may still be seen when approaching the sanctuary. It is 45cm long and the separate signs are 10cm high. It goes about 3-4mm into the rock and was incised in the rock at 2m height from the ground.

The archaeological survey of Belantash yielded mainly ceramic sherds. Their colour varies from dark brown to black. The surface of 40% of them is crude, while the remaining 60% are distinct by their smoothed surface,

especially in the case of sherds from better fired vessels. The clay is mixed with quartz. The sherds described show decoration that includes both relief and incised elements. The incised ornament is on the walls and around the mouth of the vessel. Those on the walls of the vessel include slanting lines that form triangles and S-like ornaments. The decoration in relief consists of pinched bands, tongue-shaped handles and pseudo-buckles.

Parts of bowls and jars, pitchers with slanting bodies may be distinguished among the sherds. Fragments of dishes and vessels with multiple crudely made small openings – strainers (?) – were also found.

The precise dating of the ceramic material from the first millennium BC was hampered by the lack of metal artifacts in the layer that was not touched by the treasure-hunters. However, the predominant ceramic material may be dated in the period between the 8th and the 6th centuries BC, on the basis of parallels that were found in the eastern parts of the Rhodopes, and especially in the lands along the lower course of the Struma River (the settlement mound of Kastanas). This dating is also supported by the sherds of pithoi richly adorned with small imprinted stamp with concentric circles, connected by tangent lines.

The results from the archaeological survey of the rocky plateau of Belantash may be summarized as follows:

– All cuts in the rock – grooved pits, steps and niches – on the plateau were recorded;

– The ceramic material from the probe-excavation in the land below the rocks dated the rituals performed at the northwestern foot of Belantash in a period of the second phase of the Early Iron Age (Sherds and metal artifacts belonging to the Late Iron Age were also found on the surface of the probe-excavation, although in limited quantities);

– There are no materials from the later periods;

– The main ritual had been performed on a small platform at the foot of the massif and included the burial of ceramic sherds, of burning wood and other organic materials, and their covering with stones and pieces of rock;

– A pit dug in the sterile layer was discovered in the excavation, and it is of special interest. The pit may be defined as „ritual (sacrificial) pit" on the basis of parallels from already studied archaeological monuments in Thrace. Most probably, it had been accepted as some kind of an altar in the open below the rocks, in contrast to the primitive constructions on the plateau,

the existence of which we suppose on the basis of the cuts for beams, of lead and iron construction elements, etc.

Considering Belantash, we noticed three levels of worshipping the rock. The first one had been marked at the approach towards the plateau, where a small necropolis had been situated. This is followed by the ritual marking with a graffito of the first more characteristic rock. The mark is similar to already known graffiti from Thrace that can be dated in the Late Bronze – Early Iron Ages.

The transition from the „lower" cult platform to the „upper" part of the rocky plateau had been by ascending from the northeast along steps cut into the rock. Light constructions (sheds), surrounding some cut into the rock works – pits, system of grooves and man-cut cavities – were to follow.

A Thracian rock sanctuary „Karadzhov Kamuk" in the lands of the village of Mostovo, Asenovgrad Region

The Karadzhov Kamuk Peak (1448m altitude) is located in the southeastmost of the Gradishte Ridge in the Rhodopes (10km in the southeast of the village of Mostovo). The peak is within the borders of the reservation of Kormisosh. It is a high rocky plateau that is elongated in the northeast-southwest direction. It is lowering fast in the northeast after the plateau by a complex system of massive rocks that spans for about 1km.

The plateau has a top area of 4550sq.m (130m long and 35m wide) that is almost flat with a slight inclination to the northeast. It may be conditionally divided into southwestern flat part and northeastern steep part.

There are tens of pits across the entire plateau and some of them were clearly additionally worked by men. As a whole, there are naturally formed pits and grooves among the bulging parts of the plateau that are now filled with soil and some low-stemmed vegetation is growing in them. The only approach towards the plateau is from southwest through a rock gap called Boaza (the Pass) by the locals. The gap is 18m high and about 10 cut steps are discernible in its upper part. These are washed off to a greater extent by rain waters. There had also been steps in the lower part of the gap but today we find the traces of just four of them only.

The archaeological survey was carried out in July 2004 with three planned probe-excavations. All three of them were situated in the lower parts among the towering rocks. It was found out that vast amounts of ce-

ramic sherds had been buried below the rocks that show cut into the rock pits and grooves.

Description of the ceramic material

Probe-excavation no. 3 gave the fullest information about the character of the site. It gave sherds of most characteristic ornaments.

The ceramic material may be divided in several kinds by the clay treatment and its composition. The first kind included sherds of well-fired clay with many admixtures. Their surface is uneven but shows tendency towards light smoothing. The colour on the surface is different – from reddish to dark brown.

The second kind is characterized by the well-treated surface that can be defined as burnished. The colour of the clay is predominantly dark brown to black.

Due to thee character of the site, as well as to the thin cultural stratum, the ceramic material is mainly sherds. The analysis of the basic vessel parts – bottoms, walls, rims and handles – shows that there are no fragments that can be restored into one vessel among the sherds from the probe-excavations no. 3 and its vicinity.

The most abundant shape among the discovered ceramic fragments is the jar with flat bottom, cups, bowls and kantharos-like vessels.

The ceramic material studied, including those from probe-excavations nos. 1 and 2, show that the percentage of the decorated handmade vessels had been low. The decoration was by incision, pricked and in relief. At that, the latter predominated. The incised decoration consisted of incised lines and segments at various angles. However, some linear ornaments like triangles and rhombs were also observed. Single are the cases with incised zig-zag ornaments. The most common decoration in the ceramic material from Karadzhov Kamuk was that in relief. It consists of an additionally treated with different pointed tools or human fingers band.

In the process of the study of all probe-excavated sites we found on the surface sherds from vessels that had been worked on a potter's wheel. The dating of those sherds responds to the numismatic material found.

As a whole, the ceramics from the site dates from the second phase of the Early Iron Age (8th – 6th centuries BC).

Dating of the archaeological site

Two basic periods were fixed in the existence of the sanctuary. The first period covers the indicated above centuries of the Early Iron Age, while the second period wad dated on the basis of the coins found in the excavations: from the late 3rd – early 4th century AD. These coins and some single ceramic sherds may mark the late period of the worship of the pagan sanctuary. The coins are few: Antonianus – silver coin of emperor Galienus, a copper coin from the Late Antiquity – 4th century AD (Valens?), a Byzantine 40 nummia follis – probably of Emperor Justin I (?).

Thracian ceramics were found not only on the plateau but on the lower parts of the peak too. For example, ceramic sherds were found in the vicinity of the only water source in the higher part of the labyrinth of rocks. At that, the sherds were found in rock niches and cave-like sheds, and had obviously been brought there in contrast to those that had been thrown from the plateau. Some people from the village of Mostovo, situated in the southeast of the gap named Boaza, remember that there had been once remains of stone buildings that had been intentionally cleared with heavy building machines during the construction of a mountain road.

I should mention here that three caves were partially studied during the terrain survey in 2003 in the east of Karadzhov Kamuk. These were part of the large rock massif and are located on the south and the east sides of the massif. They are called Dolnoto Pepelivo, Aimedyovata Dupka and Gornoto Pepelivo, and the three of them yielded Thracian ceramics that we date in the Early Iron Age.

A sanctuary in the locality of Khaydutkaya

During the terrain survey of the region of Belantash and Karadzhov Kamuk, we studied the peak of Khaydutkaya, located in the west of the Pyakata Hamlet in the lands of the village of Mostovo. The peak is also a rocky plateau all around with vertical walls. It is accessible by an old pass from the northeast. Cut in the rock pits and sherds of Thracian ceramics had been recorded there, which suggest the existence of a cult place4 among the rocks.

A cult site in the locality of Pitvoto near the village of Vrata

The locality of Pitvoto is located on the Draganitsa Ridge,2km I the north of the village of Vrata. The highest point of the ridge is the Shildenski Kamuk Peak (1308m altitude). The locality of Pitvoto is located on the eastern part of the ridge and embraces two rocky massifs that stand out from the entire

ridge. Two leveled away rock platforms were located in the southern foot of one and the eastern foot of the other. They both yielded vast amounts of Thracian ceramic sherds by a probe-excavation on each of the platforms.

Platform no. 1

It is situated in the east most part of the ridge of Draganitsa. It faces south on an altitude of 1250m. The platform is 25m long and 8m wide. Huge rock pieces had fallen on it but some of them might have been intentionally placed in the periphery of the platform. The depth of the cultural piling reached 0.50m in the probe-excavations. The probe digging no. 1 was done in the west periphery of the platform. It revealed broken ceramic vessels in a layer of light brown soil.

In contrast to the first probe digging, the no.2 one showed right away – in a depth of 0.10-0.20m – highly burned earthy mass admixed with sherds and single small stones. The sherds were scattered regularly across the entire probe dug area. The observations in the east periphery of the platform show cleared profiles of treasure-hunter's diggings that allow us to outline an area of approximately 12x9m, where rituals had been performed that had included fire and deposition of sherds. In our opinion the latter were taken from vessels that had been broken outside the described platform.

It is curious to note that smaller platforms and rock gaps that show ceramic fragments were noted on various levels up to the very peak.

Most generally, the ceramics may be dated in the period between the 8th and the 6th centuries BC, and the predominating vessels were pitchers, jars and pithoi.

1745 sherds were recovered from the two probe diggings in platform no. 1. These were conditionally divided into several types in accordance with their firing and the composition of the clay. Their dating is also supported by the fragment of a bronze string of spiral elements that had been used in the period between the 8th and the 7th centuries BC.

Some ceramic segments, fighting stone balls and several bottoms of Roman vessels (2nd-3rd centuries AD) were found apart of the Thracian ceramics within the limits of the platform no.1.

Platform no.2

It is situated 200m in the west of platform no.1, next to the crest of the ridge and 50m higher than the first one. Its orientation is to the east, between two rocky peaks and is 14m long and 9m wide. The probe digging

was done in areas that had not been disturbed by treasure-hunters and the cultural stratum was 0.80m thick.

In contrast to platform no. 1, both probe diggings here showed brown earth masses. It is covered in a depth of 0.60-0.70m by large stones and rock pieces, ceramic vessels and smaller sherds. The concentration of sherds is about 5 m in diameter in the center of the platform. The predominant sherds here belong to vessels that had been broken in situ. Balls for fighting and fragments of flint knife were also found. The predominant ceramic shapes were those of pitchers and kantharos-like.

The dating of the ceramic material is in the Late Bronze Age (14th – 12th centuries BC). This suggests that platform no. 2 had been the basic one for the earliest sanctuary in the ridge of Draganitsa. After a hiatus of 2 or 3 centuries the center of this cult place was moved to platform no. 1.

An ancient road through the pass of Topolovo

The road starts from the present day village of Topolovo. In the south of the village the road leads to the mountain and reaches the Thracian sanctuary of In Kaya. It starts again from there in the south towards the river of Arda and the Aegean. In the region considered the road is marked by two strongholds, the Thracian cult sites at In Kaya and Turskata Kulya (a cromlech?). The stone pavement of the road has preserved in many areas in the road segment between the village of Topolovo and the pass of the same name, and in some places its width reaches 3-4m. Some under-road masonry in steep and crumbling areas of the road has also preserved, and that had been a characteristic means for the Thracian mountainous road construction.

The road is part of a long water shed ridge that connects the Rhodopes peaks of Kuzkaya, Turskata Kulya, Grachogidik, Akvatepe, Yalvarnik, Kriva Chuka and Momchil. It is accepted that this track is the described one for Alexander the Great.

In my opinion, it is more probable that this was a road deviation from the main route of the king of Macedon, taken by him in his campaign against the Thracians in 335 BC.

A sanctuary in the locality of In Kaya

The site was recorded during an archaeological survey in the locality of the Sinyata Skala (In Kaya – the Blue Rock),4km in the east of the village of Vrata (on the road to the village of Tri Mogili). It is about 6m high rocky massif that dominates in the region of the so-called pass of Topolovo. Four

round rock pits (0.30m in diameter) are seen on its top. They probably served to hold a wooden construction that had enclosed a natural opening in the rock. Sherds of Thracian ceramics were found in different levels in the indicated locality. The site had not been excavated but everything suggests its cult character.

A cromlech in the locality of Turskata Kulya

The site is located along the track of the water shed ridge that starts from the pass of Topolovo. A round stone construction – 15m in diameter – had been built at the southwestern foot of the peak of the same name. The construction is made of massive rectangular in shape stone blocks. They are inserted in the ground around a short rock. The western side of the stone circle is best preserved, where an arc of more than 10 blocks is recorded. The height of the stones above the ground reaches 0.80m. Sherds were found in the center of the construction and they date from the first millennium BC.

Although recorded in archaeological surveys in the area and never studied properly, this site has its analogues among the cult monuments in the nearby area of the East Rhodopes. The closest in shape and situation is the site near the village of Dolni Glavanak, Haskovo Region. The monument near the village of Glavanak is 10m in diameter and is bordered with inserted in the ground stones of dimensions close to the described above.

The monuments in the locality of Turskata Kulya shows all features of the megalith building and may be defined as a cromlech like the popular in West Europe monuments of that type. Most probably, this is the west most situated cromlech in the Rhodopes, and like the rock niches, are not known in the West Rhodopes.

It is most generally dated in the first half of the first millennium BC.

The cave of Topchika

The cave is located 7km in the south of the village of Dobrostan. The entrance is 1km from the west bank of the river of Sushitsa, in a rocky slope facing south. It was discovered in 1967 and was eventually studied by probe digging in 1969. I will mention here the most important hat had been published by Atanas Peykov.

The excavations had included 170sq.m. Materials had been found that dated according to the scholar from two epochs: the Early Iron Age and the Late Iron Age, with clear time gaps.

The predominant material had been ceramic fragments that had their exact parallels in the later discovered sanctuaries in this part of the mountain.

Peykov paid attention in his publication to the many recorded rock drawings on the rocks around the cave. The predominant pictures had been related to the first dwellers of the cave. They represent animals and different geometric figures. There were, however, pictures from later epochs too. Peykov mentioned even the discovered mediaeval inscriptions with Cyrillic letters.

I would like to mention here that there are 7 more caves in this area, close to the mountain hostel of Martsiganitsa. They are indeed interesting natural sites and surely hide more secrets of the ancient history of the Rhodopes.

Conclusion

The briefly presented results from the survey in the areas of Dobrostan and Gradishte aimed to popularize archaeological materials that were discovered in the excavations of Thracian sanctuaries in the mountain. On the other hand they allow us basically analyze the cult activities practiced in the region during the first half of the first millennium BC in the indicated area of the Rhodopes.

The basic ritual performed within the limits of the sanctuaries included the burial of sherds from vessels broken in advance, burned wood and other organic materials, under stones and rock pieces. It is recorded that the studied sites had been used mainly in the period between the 8th and the 6th centuries BC. An exception is platform no. 2 in the locality of Pitvoto which is dated in the late Bronze Age. The presence of Roman materials on platform no. 1 in the same locality, as well as of coins from Late Roman times on Karadzhov Kamuk, show clearly that the sanctuaries in the mountain had been worshipped in Christian times too.

We see in the sanctuaries several levels of the worship of the rock. The first level is the so-called „lower" cult platform at the foot of the rock, followed by „ascending" along cut in the rock steps – Karadzhov Kamuk, In Kaya, Khaydutkaya – to smaller man-made cuts in the rock and to bigger natural rock pits that had been filled with offerings.

All sites described fall into delimited microregion the cult center of which had probably been the Belantash sanctuary.

In order to fill the picture in this part of the mountain we should add to the the recorded Thracian settlement in the locality of Chotrova Mahala, several single tumuli near the village of Tri Mogili and the cave of Topchika, situated in the valley of the river of Sushitsa, which is thought as being used for cult purposes.

On the other hand, the sanctuaries in this part of the mountain are in a region in-between two ethnic territories. One territory embraces the East Rhodopes, and the other – the higher parts of the mountain, which is connected in the ancient sources with the ethnonym of the Satri/Besoi. It could be accepted that the water shed ridge that starts at the pass of Topolovo in the south, is the limit of the spread of the rock niches and specific for the Rhodopes megalithic monuments, the cromlech in the locality of Turskata Kulya being an exception. The latter stresses once more the need of a detailed study of the „unfavorable" for terrain work higher parts of the mountain, as well as of the popularization of everything seen during the archaeological expeditions.

СВЕТИЛИЩА НА ДРЕВНИТЕ ТРАКИ В РОДОПИТЕ
ДОБРОСТАН – ГРАДИЩЕ
Иван Христов

•

Оформление *Ваня Чолакова*
Корица *Нейко Генчев*

•

Формат 60x84/16

Печатни коли 6,5

•

Книгата е подготвена за печат и отпечатана от:

ФАБЕР – В. Търново (062) 600 650, *e-mail: faber@abv.bg*